

AL LIAMM

Diskar-Amzer 1946
Goanv 1947
Nº 3

AL LIAMM

Diskar-Amzer 1946

Goanv 1947

N° 3

TAOLENN

	Pajenn
DALC'HUSTED gant Andreo-L. Latimier	3
EUR SELL WAR GELTED AN 20VET KANTVED gant Yann Boupinod	6
EUR SANT ETREKELTIK gant Glaoda Millour	14
PASION BRO-IWERZON gant Pradig	16
AR « C'HOURRAC'H », BAG VROADEL BRO-IWERZON gant Pradig	22
PARNELL gant Per ar Bihan	25
NA GLAS E OA VA ZRAONIENN gant F. E.	29
DIK TREVAN gant F. E.	30
EHANA gant Dik Trevarn, troet diwar ar c'hembraeg gant F. E.	31
AR GELTED HAG AR SPORTOU	36
Y LLYDAWIAID A'R WLADFA GYMREIG Y MHATAGONIA gant Charlez a Vro-C'hall	38
Y MUDIAD LLYDEWIG HYD 1914	40
Y MUDIAD LLYDEWIG YN YSTOD YR HAF 1946	44
GLUAISEACHT BHRIOTAIN EACH : SAMHRADH 1946	46

DALC'HUSTED

She was bound to fight to the very end,
to leave no stone unturned, and then if
fate defeated her Scottish doggedness it
deserved to win.

Louis BROMFIELD.
(The Rains Came ; Part 2.)

Daoust da ziaesteriou spontus ar mare, an emzao breizek a zalc'h da vont endro. Embannet e vez kelaouennou, — na zeuont ket ar-maez bepred d'an deiziad reiz, — hogen, pep hini a gompreno e ra o renerien o seize gwella evit padout daoust d'ar skoilhou a bep seurt a c'heller keja ganto. Perz mat koz ar Vretoned, an dalc'husted, n'eo ket maro, anat eo, ha neuze e c'heller hep mar ebet beza sur eus padusted an emzao hag eus e drec'h a-benn an diwez.

Gant hor c'helaouennig, hon eus gallet gwelout fraez penaos emañ stad an traou en hor c'heñver e-touez ar poblou keltiek all :

— e Bro-Gembre, anavezet mat-awalc'h eo an emzao, hag an holl a vag kengarantez ouzimp (diskouezet eo bet meur a wech ar preder kemeret gant hor breudeur a ouenn diwar hor penn dre ziskleriadennou bras a laka kounnar ruz en hon enebourien ;

— e Bro-Skos, n'eo ket anavezet mat an emzao, hogen kengarantez a c'heller lakaat da ziwana aes-awalc'h, n'eus nemet ober bruderez ;

— e Bro-Iwerzon er c'hontrol, anavezet eun tammig e seblant beza an emzao, hogen, war a weler, n'eo ket bet komprenet mat-tre. Eno dreist-holl e tleer ober bruderez ha distruja brudou diwir ha direiz a ren diwar-benn Breiz ha Bro-C'hall.

Neuze, goulenn a reomp start digant hon holl geneiled rei d'eomp chomlec'hioù resis an dud a-du ganeomp a anavezont e-touez hor breudeur tramor. Eun taol esa a vo graet evit o boda, pe d'an nebeuta o lakaat da gaout darempredou kenetrezo, ma c'hellint levezona muioc'h-mui o c'henvroiz ha kroui evel-se e pep bro geltiek eur strollad tud vreizgar a roio d'eomp eur skoazell dreist. Evel-just, pa c'heller, ouspenn ar chomlec'h, ret eo rei ar muia ar gwella

a ziskleriaduriou diwar-benn an dud-se (oad, micher, deskadurez, menoziou, relijon, h.a.). Anat eo e vo diaes-meurbet, gant kement a draou a zo abeg a zisunvaniez sevel eur gwir « emzao » breizgar en holl vroiou keltiek, hogen, zoken ma vez graet eun nebeut taoliou gwenn, ar strivou ne vint ket holl graet en aner. Eun dra bennak a chomo bepred a c'hello teurel frouez en amzer da zont.

A-hend-all, goulenn a reomp iveau dra all digant izili *Al Liamm*. Ra skrivo d'eomp pep hini e soñj diwar-benn :

1a. *ar yez etrekeltiek* (komzet eo bet endeo war an divoutmañ gant ar gelaounn galonek hag oberiant « An Avel »). A-benn bremañ, ar saozneg eo a dalv da yez etrekeltiek. Koulskoude, ret e vo an abreta ar gwella dibab unan eus ar yezou keltiek, aes a-walc'h d'an holl, evit hon darempredou ; « eur c'haz, n'eo ket rased a fell d'imp e-barz hor c'hrignol »... Pep hini a oar ez eo bet kinniget pell' zo dija ar c'hembraeg gant hor mestr koz *Frañsez VALLEE*. Neuze, gortoz a reomp ali pep hini, a vo degemeret gant plijadur ha dudi.

2. *kudenn an doare-skriva*. Evel-just, lavaret e vo mar-teze emaomp amañ er-maez eus hor tachenn, hogen, ken pouezus eo ar gudenn-mañ a riskl ranna ar vrogarourien e diou gostezenn savet an eil a-enep eben, ma fell d'eomp anavezout ali hon holl geneiled diwar he fenn. En emzao, n'omp ket hepken lennerien gelc'hgelaouennou pe izili kevredigeziou, hogen dā genta hag a-raok pep tra *kens-tourmerien* ; kenstourmerien n'o deus nemet eur soñj, eun dezo, mad Breiz, daoust da zoareou disheñvel a-wechou da welout ha da gomgren an traou. Neuze, ne c'hellomp nemet tenna gounid en eur zisplega pep hini e soñj ez-leal, hep kasoni na dismegañs evit ar re, disheñvel o menoz. A-hend-all, c'hoant a zo gant an holl da ziskoulma ar gudenn-se :

« Ar gelennerien hag ar skrivagnerien a zo o dever en em glevout hep dale diwar-benn an doare-skriva. EUN EMGLEO A C'HELL BEZA SAVET » (*Ar Falz*, Nnn 2).

« Ma tle bezañ adaozet (ar brezhoneg peurunvan) ne c'hello bezañ graet nemet da heul un emglev etre an holl skrivagnerion hag an holl yezhoniourion vrezhonek. (Da c'hortoz lezel pep hini dieub da skriavañ e giz ma kar ; arabad eo e savfe ken-gasoni etre Bretoned en abeg d'ul lizherenn) (Alan PENVEN « Emglev » *An Avel* Nnn 4-6).

En diwez, e c'houlenomp digant pep ezel eus *Al Liamm* kavout d'an nebeut a ezel nevez. Pep brogarour a zo e zlead hon harpa, ha kenlabourat ganeomp. Al labour a raimp a vo hervez ar skoazell a vo roet d'eomp.

Ha, ne dalv ket ar boan derc'hel muioc'h war bouezusted krouidigez eun emzao etrekeltiek kreñv ha breizgar.

Eul levezon dispar e c'hello kaout e broiou all ar bed, en eur lakaat kudenn Vreiz da veza brudet dre-holl, pez a vo talvoudus-dreist evit ar stourm hon eus da ren, ha da c'hounit.

Anat eo, ma n'eo ket diskoulmet er c'chantved-mañ kudenn hor broadelez, biken ne vo diskoulmet. Neuze, ret eo da Vreiziz hor rummad-tud beza youlek, pennek hag oberiant, pe e vo lavaret en amzer da zont ne oa nemet tud laosk, aonik ha diseblant eus Bretoned an ugentvet kantved.

Evit *hon dieubidigez-ni* eo e stourmomp, hag evit hon enor. Neuze, sounn ! ha war-raok !...

Andreo-L. LATIMIER

EUR SELL WAR GELTED AN UGENTVET KANTVED

O zachenn-veva, o c'hreskadurez hag o oberiantiz

Re anavezet eo an dihun keltiek a grogas e dibenn an XIX-vet kantved evit ma vefer dedennet d'ober buan eun daolenn dre vrás anezañ. Hogen e vo merzet dioustu gant eur c'hlasker eveziek ez eo chomet, e-pad an dasorc'hidi-gez-se, pep rann eus Hengeltia distag-krenn an eil eus eben.

Bro-Iwerzon hepken he deus bet eun istor broadel klok, ennañ an teir zaolenn a gaver peurvuia : an dihun, ar stourm, hag ar peoc'h trec'hus. Da lavarout eo ; Strollad ar gouerien (Land League), ar Strollad gouezelek (Gaelic League) hag an emzao Sinn Fein ; emzavadenn 1.916, brezel 1.920, anzavidigez ar stad dieub ha donedigez ar Republikaned e 1.932 ; en diwez terridigez al liammou diweza gant Bro-Saoz ha degemeridigez lezenn-diazez broadel Iwerzon e 1.937.

E Breiz ez eus bet da genta Kevredigez Vreiz (Association Bretonne) hag a reas war-dro kudennou an istor hag al labour-douar. Prienti a reas an hent da Gevredigez Vroadel Breiz (U.R.B.), hag al lañs a roas da strolladou sevenadurel evel ar Bleun Brug ha Kevredigez ar C'helec'hioù Keltiek. Ar gouennou evit kelennadurez ar yez savet gant « ar Brezoneg er Skol » n'o deus roet nemet diskleriadenou talvoudus. Hag evit pez a sell ouz ar stourm politikel, bepred eo bet graet a-us d'ar bobl, n'he deus biskoaz gouvezet seurt. Dre ziouer a vicherelourien, n'eo ket bet diskouezet anat diaezamantou-spered hag arboellerez ar vrose ken lorc'h enni eus he gouenn hag eus hec'h amzer dre-menet, pez a ziskuith orin trivliadel ha speredel an dasorc'hidi-gez-se.

E Bro-Gembre, eo disheñvel ar gudenn, rak eno e vez gouarnet en eun doare ledanoc'h, o klokaat gwelloc'h gant ezommou ar vro eget er broiou keltiek all. Gant anzavidigez ar c'hembraeg a-berz ar stad, ar yez o veza lakaet en hevelep renk hag ar saozneg ar striv speredel kembraek a c'hell kreski dishual ha teurel frouez lennegel ha skiantek dianav e lec'h all ; rak n'eo ket trelatet Kembreiz gant pre-

der ar « sovetaat ar pez a chom ». Reou 'zo a lavar ez eo bet disec'het an ene kelt gant ar Gredenn protestant... da c'houzout, rak daoust ha n'eo ket en Eistedvod vrudet Ker-diz o deus ar Vretoned, — o welout kement a lid graet d'ezo — meizet o stad ha staget d'an emzao-se a liamm ar broadou-kar deut an holl eus an hevelep kef kelt, teir gwech milbloaveziek ?

Evit Bro-Skos, diweza darn eus Keltia, he stourm evit mirout relegou ar Geltelez a ziskouez beza seul galonekoc'h ma 'z eo rouez awalc'h, ret eo hen anzav, ar stourmerien eno. Eul labour ec'hon he deus d'ober, rak an emgann koz etre an Uhel — hag an Izeldiriou a zo bet noazusoc'h eviti eget ar Saozon. Dudius eo he striviou, hogen n'int c'hoaz nemet he c'hammedou kenta.

Daoust hag e c'hellfer studia piz an disheñvelderiou-se ? Setu ar pez a glaskimp ober amañ.

Pep hini a oar ez eo rannet ar Gelted abaoe an amzeriou kosa e daou rummad : Iwerzoniz ha Skosiz, oc'h implija ar gouzeleig, Kembreiz ha Breiziz, oc'h ober gant ar predeneig. Hogen, an daou rummad-se, unanet e-keñver ar yezou, daoust d'an disheñvelderiou beza bras-awalc'h, n'hen int tamm ebet ken e-keñver ar gredenn. En amzer an iliz keltiek, a oa bet darbet d'ezzi dont d'eur gredenn-diforc'h ar gristeniez-se a implije endeo daou lidadur, an hini skosek hag an hini breizek, hag a glote dres gant an daou zoare-komz. An hini kenta, daoust d'ezañ beza ar pella eus Roma, a varvas buanoc'h dindan taoliou ar Babelez : 1188 evit Iwerzon ha Bro-Skos, 1200 e Breiz hag e Kembre. Gant donedigez ar protestantiez, unvaniez Keltia a yeas da get Bro-Gembre a zegemeras ar gredenn nevez, hag ar Skosiz a reas kement-all diwezañoc'h, hogen gant meur a c'hiz. Iwerzoniz ha Breiziz hepken a chomas feal d'an iliz koz, betek dont da veza bremañ e-touez katolika broadou Europa, gant Euskariz.

An darpoudou politikel n'int ket bet heñvel kennebeut evit pep hini eus ar stadou-se. Ne dalv ket ar boan studia dre ar munud an darpoudou-se, anavezet peurliesa, — hag a c'heller, a-hend-all, gwelout displeget e n'eus forz pe levr istor Europa — hogen, pa ne baouez ket Bro-Iwerzon gant ar stourm marvus a-enep Bro-Saoz, pa vire Bro-Gembre eun tammiig emrenerez sevenadurel, goude beza bet tre-c'het buan awalc'h, Breiz a ranke derc'hel penn ouz dezoiou ar C'hallaoued hag ouz c'hoantou ar Saozon. Bro-Skos, o tiviza rampo gant hec'h amezegez a vo diskaret en diwez, kentoc'h dre ziouer a unvaniez hag a spered broadel eget en abeg d'he gwanded.

E-keñver ar boblañs, disheñvel-meurbet eo stad ar peder

bro-se, dre ma 'z eo bet liesdoare an argadadou gouzañvet ganto, niverus o c'hredennou relijiel, ha disheñvel o gallusteriou arboellerezel e-tal ezommou an ijinerez en naontekvet hag en ugentvet kantved, hag en diwez — ha se a zo pouezus-dreist marteze — én abeg d'an diouer a hentou aes hag eeen etrezo. N'heller ket mont buan eus an Naoned da Zulenn anez tremen dre Bariz ha Lunden. Ma c'heller mont war-eeun eus Kembre da Iwerzon, n'ez eer ket dre ar mor eus Kerdiz da C'hlasc'h, na kennebeut eus Abertawe da Vrest... ».

An diou vroad gatolik a zo bremañ c'hoaz o pledi dreist-holl gant al labour-douar, tra ma 'z eo Bro-Skos ha Bro-Gembre troet d'an ijinerez. War an divout-mañ, souezus eo pegen stag eo chomet ouz an douar ar broiou katolik : Bro-C'hall, Bro-Spagn, Bro-Italia, e-tal ar broiou protestant : Bro-Alamagn, Breiz-Veur, Bro-Nederland, Bro-Dehec'hoslovakia. Neuze, setu perak e kavomp e Keltia daou zoare-beva disheñvel-krenn an eil diouz egile ken e-keñver al labour hag ar c'hoantou danvezel, ken e-keñver an dud hag o emzalc'h dirak ar c'hudennou arboellerezel e-sell gallout pourveza bevañs d'an holl.

Se a vo diskouezet gwelloc'h gant eun nebeut sifrennou eget gant frazennou hir :

<i>Kemmou ar boblañs :</i>	Iwerzon	Bro-Skos	Bro-Gembre	Breiz
1750	2.373.000	1.300.000	950.000	1.850.000
1800	5.395.000	1.608.000	1.400.000	2.850.000
1850	6.552.000	2.888.000	1.900.000	2.925.000
1900	4.458.000	4.472.000	2.300.000	3.325.000
1939	4.214.000	5.000.000	2.650.000	3.056.000
<i>O komz Keltiek</i>	320.000	159.000	929.000	1.500.000
<i>Katoliked</i> :	3.584.000	600 000	100 000	3.000.000
<i>Protestanted</i> :	630.000	4.400 000	2.550.000	6.000
<i>Keriou bras</i> (sifrennou uhela araok ar bombezadegou)				
<i>Bro-Ulad</i> :	Belfast 438.000, Londonderry 41.000			
<i>Stad dieub</i> :	Dulenn 468.000, Corck 80.000, Limerick 41.000 (1)			

(1) N'hon eus implijet amañ an anoiou keltiek nemet evit ar c'heriou anavezeta, evel Dulenn h. a., evit ar re all miret hon eus ar stumm saoznek, anavezet gant an holl. En unan eus an niverennou da zont e vo embannet ganeomp eur roll eus anoiou keltiek ar c'hériou brasa.

Bro-Skos : Glasc'ho 1.126.000, Din-Edin 468.000 Aberdeen 178.000

Dundee 178.000, Paisley 90.000, Leith 85.000
Greenock 80.000, Motherwell 50.000

Bro-Gembre : Kerdiz 224.000, Abertawe 161.000, Rhondda 124.000

Merthyr Tydfil 75.000, Porz-Talbot 50.000

Breiz : An Naoned 205.000, Roazon 110.000, Brest 85.000
An Oriant 45.000, Sant-Nazer 42.000.

En eur lezel a-gostez ar strivou evit savetei ar yezou keltiek graet en holl skoliou Kembre, e kalz a skoliou Iwerzon, e skoliou divoutin Bro-Skos ha Breiz, gwelomp bremañ an ensavaduriou deskadurez ez eus e pep bro keltiek. An deskadurez a zo disheñvel-awalc'h er broiou keltiek all ha du-mañ, rak pa heuilh ar re genta ar reolenn saoz, ni a zo ret d'eomp plega hor c'hein dindan al lezenn c'hall. Setu penaos emañ stad an traou :

IWERZON :

Skoliou Meur : Dulenn (1591), Belfast (1845).

Skoliou uhel : Belfast, Cork, Dulenn, Galway, Maynooth.

BRO-GEMBRE :

Abertawe (1838).

Aberistwiz, Bala, Bangor, Brecon, Kerdiz, Kervarzin, Abertawe.

BRO-SKOS :

Aberdeen (1494), Dundee (1411), Din-Edin (1582), Glasc'ho (1892), Sant-Andreo (1522).

Din-Edin, Glasc'ho, Langholm, Paisley.

BREIZ :

An Naoned, ar skol veur-mañ, krouet e 1462 ha kaset da Roazon e 1735 :

Brest, Roazon, An Naoned.

Gwelout a reer o deus Bro-Skos hag Iwerzon skoliou niverus ; reou Bro-Gembre, nevesoc'h a zo stank iveau, hogen Breiz a zo chomet war-lerc'h. Menegomp he deus Iwerzon, evel Bro-Skos eur gelennadurez hollek, e ro Bro-Gembre testeniou evit meur a skiant, hogen divarrek eo Breiz da rei eur gelennadurez klok d'al lenneien o veva enni.

Gwelloc'h eget ar sifrennou a-ziagent, lodennadur ar bo-

blañs oberiant a ziskouezo mat-tre an disheñvelderiou a zo etre doareou-beva ar peder bro geltiek.

	Gounideien	Pesketaerien	Micherourien	Kenwerzourien Labourategourien
Bro-Gembre	6,0 %	0,2 %	48,2 %	28,0 %
Bro-Skos	8,0 %	1,5 %	48,0 %	27,0 %
Bro-Ulad	26,0 %	0,5 %	44,0 %	18,0 %
Stad dieub	70,0 %	0,5 %	6,5 %	11,0 %
Breiz	56,0 %	2,0 %	24,0 %	9,0 %
	Micherou dieub Kergidi			Kevelien
Bro-Gembre	10,6 %			7,5 %
Bro-Skos	10,0 %			6,0 %
Bro-Ulad	6,0 %			5,5 %
Stad dieub	6,0 %			5,0 %
Breiz	7,0 %			2,0 %

An ijinerez hag al labour-douar. — Bro-Gembre ha Bro-Skos — evel m'hon eus gwelet uheloc'h — a zo ar broiou keltiek ijinerezel. Bro-Gembre a zo da genta-holl eur vro a vengleuziou. Glaou Bro-Gembre (20 % eus an tenna-glaou a Vreiz-Veur, ha 50 % eus hec'h ermaeziadurez) en deus roet abaoe derou al listri dre dan « steam-coal » da holl vigi, ar bed koz hag Azia. Kerdiz a zo penn porz al lodennadur (5-vet porz Breiz-Veur e-keñver ar prena-gwerza). An ijinerez a dreuzfurmidgez (kouevr, houarn gwenn, staen-pri, strilhouriez) he deus graet hec'h anneze e traoniennou Rhondda, Mertyr-Tydfil hag e porziou Abertawe ha Llanelli. Porz Kerdiz (5-vet a Vreiz-Veur) hag hini Abertawe (12-vet) o deus eun eskemmadeg a 15.400.000 ha 7.400.000 tonenn, (ebarziadennou hag ermaeziadennou).

E Bro-Skos, an tenna-glaou (14 % eus hini Breiz-Veur) a ro peadra da labourat d'eur pouezus a gorn-bro ijinerezel lec'hiet etre Mor Hanternoz hag ar Mor Atlantek. Da genta, ret eo menegi savereziou-listri riblennou ar ster Clyde, ar re vrasa en Europa, labouradegou hent-houarn Glasc'ho, hag ar vetalouriez vrás er vannleo. Evit gwir e voe ar genta kreizenn a vetalouriez vrás. War aod ar c'hornog, e vez tennet staen-pri, hag a-hend-all e kaver eno ijinerezioù all ; ar gwia-gloaon (traonienn an Tweed) ha dreist-holl lien ha sac'h jutenn (Dundee), ar vouetadurez (Din-Edin, Aberdeen, Paisley). Glasc'ho, 8-vet porz Breiz-Veur, en deus eun eskemmadeg a 12.975.000 tonenn ebarziadennou hag ermaeziadennou.

En enep e-keñver pez a sell ouz an ijinerez, paour eo Breiz hag Iwerzon. An hini genta n'he deus nemet Belfast evel kreizenn ijinerezel (savereziou-listri ha gwiaderez al lin). Evit ar Stad dieub, n'heller komz nemet eus strilhe-

reziou ha saovonereziou ken brudet Dulenn, ha labouradeg gom-gwewn Corck. Evit Breiz, korn-bro al Liger-Izela nemetken a zo eur greizenn ijinerezel : savereziou listri e Sant-Nazer (kenta kreizenn Vro-C'hall), metalouriez en Indr-Izela, Koueron ha Montoir, bouetadurez ha strilhourieg en Naoned. Hogen eskemmadeg An Naoned n'eo nemet 2.800.000 tonenn tra ma 'z eo hini Velfast 15.000.000 tonenn ebarziadennou hag ermaeziadennou re Zulenn ha Corck 15.000.000 tonenn a-gevred.

Hogen e-keñver al labour-douar, broiou frouceus eo Breiz hag Iwerzon, o rei dreist-holl avalou-douar, eostou-abred, ed, heiz, kerc'h. Setu amañ da heul lodennadur an douar :

	IWERZON	BREIZ
Douarou gounezet	18 %	54 %
Peurvanou	50 %	16 %
Koadou	2 %	5 %
Douarou fraost	30 %	25 %

... hag hini ar chatal :

	Kezeg	Saout	Moc'h	Deñved
IWERZON	540.000	4.790.000	1.500.000	3.875.000
BREIZ	370.000	1.900.000	850.000	160.000

A-hend-all, pouezus eo iveau ar pesketaerez, hogen kalz muioc'h e Breiz eget en Iwerzon, n'eo ket en abeg d'an diouer a besked war aodou an Enez C'hlas, hogen dre ma oa berzet gwechall ouz Iwerzoniz piaoua bigi gant lezen-nou ar Saozon... ha n'eo ket deut a-benn c'hoaz ar Stad dieub da stanka an toull-se.

Pesketaerez Breiz, an eil bloavez dre egile, a ro war-dro 100.000 tonenn (Bro-C'hall a-bez 325.000) gant An Oriant-Keroman, Sant-Malo, Douarnenez, Konk-Kerne, Ar Gelveneg, Gwaien, Porz-Loeiz hag Etel, e-keñver 10.000 tonenn evit Iwerzon, e Kingsale ha Castletown.

Bro-Gembre ha Bro-Skos, daoust d'ezo kaout tachennou strujus, a ra muioc'h war-dro ar maga-loened eget war-dro al labour-douar, rak evit se, n'eo ket ret kaout douarou ken mat, ha nebeutoc'h a labourerien a vez ezomm : da skouer beva a ra Bro-Skos 6.000.000 dañvad ha kezeg hag ejened Bro-Ayr a zo e-touez re gaera Breiz-Veur. A-bouez eo iveau pesketaerez Bro-Skos graet en eun doare modern hag oberiant gant listri-roueder. An tri forz Aberdeen, Fraserburg ha Peterhead a ro endeo bep bloaz 175.000 tonenn a besked.

Da echui gant an daolenn verrik-se eus oberiantiz Kelted an XX-vet kantved, gallout a reer lavarout ez eo an disheñvelderiou etrezo kalz kreñvoc'h eget ma c'heller kredi

da genta, hag ar pez a zo grevusoc'h, an disheñvelderioussé a vir ouz ar peder rann-se d'en em glokaat. Gwelet hon eus Iwerzon, Stad dieub, oc'h ober strivou bras evit kelen-nadurez ar gouzeleq, hogen he diouer a ijinerez a zo kiriek he deus eur c'henwerz d'ezzi hec'h-unan, oc'h ebarzi dreist-holl houarn, glaou, dir, kirri-dre-dan, danveziou-dourennoniez, hag oberiaduriou-labouradeg, hag oc'h ermaezia amann, viou, chatal, h.a... hag evel-se eo chomet ar c'henpouez pren-ha-gwerz war goll :

	Ebarzerez	Ermaeziadurez
1935	37.000.000 lur saoz	19.600.000 lur saoz
1936	39.400.000 "	22.000.000 "
1937	43.500.000 "	22.200.000 "
1938	41.000.000 "	23.900.000 "
1939	43.200.000 "	26.600.000 "

75 % eus an eskemmadiég a vez graet gant hec'h enebourez a wechall, Bro-Saoz, ha 5 % gant ar Stadou Unanet, e-lec'h ma reas kalz an divrodi binvidik evit dieubidigez o mammviro.

Bro-Skos ha Bro-Gembre, ijinerezelet-kenañ, n'hellont ket en em veva war o douar o-unan, ar boblañs anezo o kavout gwelloc'h labourat er rannvroiou ijinerezel dreist-poblet. Ken bras eo oberiadurez al labouradegou, ma teuas goude klozadur ar gwerziou boas eun enkadenn a nec'has krenn eur boblad labourerien a gontas e 1931-32 ouspenn 25 % a dud dilabour. Adsavidigez arboellerezel rannvroiou Glasc'ho ha Bro-Gembre a seblantas ken dic'hallus ma rae Bro-Saoz outo « ar rannvroiou dismantret... ha n'eo ket bet gwellaet an traou gant ar brezel.

E pep keñver eur genskoazell pe eur striv a genevezerez speredel etre Kembreiz, Skosiz hag Iwerzoniz n'eo c'hoaz nemet eun huñvre gaer. Re a draou a zisrann anezo. An dud o winta ar rozenn liou orañjez a-enep ar shamrock gwer e bro-Ulad a zo Skosiz a orin... ha daoust d'an darmpredou hegarat etre lenneien Vro-Gembre hag Iwerzon, al liammou etre an diou boñl a zo pell eus ar pez a zlefent beza. Evidomp-ni Breiziz, hon unanidigez gant Bro-C'hall n'he deus graet nemet brasaat c'hoaz an disrann-natur a zo endeo etre hor Breudeur Tramor ha ni. Ar brezelioù dissehan etre Bro-C'hall ha Bro-Saoz, eus ar XVIvet kantved betek an XIXvet o deus lakaet alies bagadou Iwerzoniz, Kembreiz ha Skosiz da stourm a-enep soudarded vreizat, hag a-hend-all, n'o deus ket taol arnodi ar Stuarded evit adkemer o zron, hag abadenn Humbert ha Tone krouet liamm ebet etre Breiziz, Skosiz hag Iwerzoniz. Evit gwir, Breiz a chomas er-maez bleniadur an taoliou-se, ha kavout

a rafed muioc'h a liammou-kalon hag arboellerezel gant Bro-Euskara da skouer eget gant Breiz-Veur... ha kouls-koude..., abaoe skoazell ar Marichal a Rieuz da Gembreiz Owenn Glendwr, hon eus gwelet kendalc'hiou etrekeltiek Kerdiz e 1899, Dulenn e 1901, Din-Edin e 1907, Kemper e 1924 ha Dulenn e 1925... ha marteze e c'hellfemp gortoz nebeutoc'h a ziouziegez en hor c'heñver eus a-berz hor breudeur tramor. Ret eo d'eomp anzav iveau n'o deus ket hor c'henvroiz grilhetaerien o tarempredi ar mor keltiek ha porz Killibegs e bro-Zonegal, dres evel an « dorrerien kleierigou » o labourat e kreisteiz Kembre, kenskiant an tiegez keltiek.

Eul labour ramzel a zo d'ober eta evit skigna e Breiz a-bez anaoudegez — graet dija gant hol lenneien yaouank — Owenn Glendwr, Dafydd ap Gwilym, Tudur Aled, Ceiriog, hag iveau O'Connel, Parnell, Padraig Mac Piarais, Collins ha de Valera, gwerz ar Skourr Ruz, hag an azginivelez awenet gant D. Hyde, hep ankounac'haat oberennou Mac Pherson, Burns, Scott, Thomas Moore ha Shaw.

Morenn deñval Mor Breiz a ranko teuzi, n'eo ket hepken rak « Bretaigne est poésie », hogen rak, a-feur ma vez adrei-zet ar bed, pa welomp Republik Mongolia an Diavaez piaoua he skinva d'ezi hec'h-unan, Republik Werinel Soviedek an Tadjikistan o sebezi Reteriz, pa gas al Loocked-Constellationou tud Europa da New-York en eur ober 17 eurvez hag ez eo degemeret Stad morian al Liberia en UNO (1) n'heller ket soñjal e chomfe, war zigarez disheñvelderiou kreñvaet gant an disrann politikel ha douaroniel, mibien unan eus kosa sevenaduriou ar bed, ken diouiziek an eil re diwar-benn ar re all ha ma oa Patagoniz a-zivout ar Spagnoled pa zeuas Maghellanes e-barz ar Mor Habask.

Yann BOUPINOD

(1) UNO = « United Nations Organisation » pe « Kevredigez ar Broadou Unanet. »

Eur Sant Etrekeltiek

An darempredou etrekeltiek n'int ket eun dra nevez. Marteze e oant stankoc'h en amzer gwechall. Dreist-holl er c'chantvedou goude an Divroadeg. En amzer hor Sent koz.

Eur skouer vat eo Sant Gweltaz, unan eus ar re vrasha anezo. Ganet e oa e dibenn ar pempvet kantved e Bro-Skos. E dad a oa roue war Gelted Arglud (stêr Clyde e saozneg). Abred e voe lakaet ar priñs yaouank war ar studi. Kaset e voe da Lann-Ildut, e Bro-Gembre. Eno e studias, gant Sant Ildut evel kelenner. Unan brudet, evel just. Tapet e bemzek vloaz, e tispartias evit an douar bras. Epad seiz vloaz e veajas, o tastum gouziegez e pep kreizenn-spered Galia.

Beleget e voe, raktal goude beza distroet da Vro-Skos. Prezeg a reas dre Enez-Vreiz a-bez. Bras e oa e vrud. Anavezet e voe e berr amzer en tu all d'ar mor. Pedet e voe gant Santez Berc'hed, abadez Kildare, da vont en Iwerzon... Siouaz da Iwerzoniz, ar feiz anezo a oa aet war vihanaat, abaoe maro Sant Padrig, abostol bras an Enez C'hlas... Reolennou striz ha fur a voe lakaet gant Sant Gweltaz er manatiou. Kreñvaet e voe ar feiz.

Pa oa distroet da Enez-Vreiz e skrivas lodenn genta *De Excidis Britannorum* (Dismantrou Breiz). Istor Keltia epad ar pempvet kantved.

War-dro ar bloaz 540 e tispartias adarre, war c'hourc'henn an Aotrou Doue... Treuzet ar mor, ec'h erruas en hor Breiz. Da genta e chomas eun hir amzer en Enez Houad, tost da Giberen. Kenteliet e voe gantañ pesketaerien ar vro. Pa gejent gant Breiziz all e komzent diwarbenn buhez souezus ha skouerius ar sant. Anavezet e voe an gant an holl. Meur a hini a zeredas da veza renet ha s. olet gantañ.

Ret e voe d'ezañ mont pelloc'h. Betek gourenez Ruiz, war an douar bras. Eno e savas ar manati brudet.

Alies ez eas da brezeg ar feiz da Vreiziz ar c'horn-bro... Evel-se e voe kavet eul lec'h distro, e koad Kistreberc'h. Eno e chomas e-unan-penn. Hag e skrivas eil lodenn *De Excidis Britannorum*.

Kenderc'hel a reas goude da stourm evit Doue. Mont a

reas a-dreuz Bro-Gerne. Kalz a vanatiou a voe savet gan-tañ e kreisteiz Breiz.

D'ar mare-se e voe ret d'ezañ emellout e buhez Konomor, Kont a Vro Boher. Hemañ a oa eun aotrou, gouez e zoareou, evel re tud an amzer-se. A-hend-all, e oa, sur-awalc'h, gwelloc'h eget ma vez lavaret gant ar c'hontadennou : c'hoant en doa da voda Breiz dindan eur mestr nemetañ. Tri c'hantved araok Nevenoe. Ret d'ezañ avat, a-benn sevni e huñvre, dimezi gant Trifina, merc'h Werok, kont a Vro-Wened.

Nac'h a rae hemañ... Konomor a c'houennas adarre. Asantet e voe gant ma vije Sant Gweltaz kred evit an danvez-pried. Evel-se e voe graet.

Echu an eured. Mat an traou,... betek ma voe Trifina dougerez. E kounnar ez eas Konomor. Ret d'e bried tec'hout. Ar c'hont, avat, a yeas war he lerc'h, a grogas enni hag a zibennas anezi gant e gleze.

Werok, ar paour kaez tad, a c'halvas Sant Gweltaz. Hemañ a lakaas kastell Konomor da gouenza en eur deurel eun dournad traez war ar mogeriou. Goude beza pedet... Distroet da Wened e savas Santez Trifina a varo da veo. Nemeur goude e c'hanas eur c'hrouadur diganti ; Tremeur e ano. D'e zaouzek vloaz ar paotr a voe dibennet war c'hourc'hemenn e dad. Pedet int, heñ hag e vamm, evel sent.

E-pad eur pennad e tistroas Sant Gweltaz da Iwerzon. Goude e vevas e-unan-penn en Enez Houad. O veza bet kelou eus e varo beza tost, e c'halvas dirazañ e venec'h eus Ruiz, ha re Lann-Ildut. Rei a reas e aliou d'ezo. Hag e c'houennas ma vefe lakaet e gorf war eur vag. Ha lezel ar vag da vont war he c'hiz. A-benn herzel ouz ar rendaelou etre an daou vanati.

Goude e varo, e voe graet gant e ziskibien, hervez e gom-zou... Eun deiz bennak goude e voe adkavet ar vag e-tal Ruiz. Douaret e voe ar sant er manati.

Ganet e Bro-Skos, skoliet e Bro-Gembre, o prezeg en Iwerzon, marvet e Breiz Vihan. Pe baeron a vefe gwelloc'h evit paotred ha merc'hed, Keltia o bro ?

Glaoda MILLOUR

PASION BRO-IWERZON

Er bloavez 1.172 eo e krog ar Saozon d'argadi Bro-Iwerzon. Eur Roue eus Lahin, Dermod Mag Murouc'h, kaset kuit diouz e vro dre gasoni ouz e waskerez hag e drubar-derez, a oa tec'het betek e Bro-Saoz. Eno e kavas Herri II a glaske an tu abaoe 14 vloaz da seveni ar gwiriou roet d'ezañ war ar vro dre lizer ar Pab Adrian IV.

An drubarded a zeue da ginnig d'eun den, a zalc'he abaoe re hir amzer war e c'hoantegenez, ar preiz a luc'he outañ. Herri II ne voe ket digas ouz eun afer ken mat, pell ac'han, ha divizet e voe mont da Vro-Iwerzon. Buan e voe alouabet ar vro, nemet eun darn, avat, ha damc'houde, e lec'hiou 'zo ec'h en em zavas an dud, ha, war o lerc'h, ec'h en em zispac'has ar vro a-bez. Kement-se a grennas war an alouberien, a felle d'ezo ober o renkou er vro, e reter hag e gevred Iwerzon en eur c'horn-bro hiroc'h 'vit ledan hag anavezet en Istor dindan an ano saoznek a « b-Pale » (= Bardell, Sklotur), abalamour d'ar peulgaeou ha d'an difennou a oa bet savet en-dro d'ezí.

Eur wech diazezet an dud-se eno ha lakaet ar seiz warno dre nerz an armou e teraou neuze eur stourmad a badas pevar c'chantvedad. E-pad an amzer-se e c'heller sellout ouz ar « Pale » evel ouz eur c'hreñvlec'h lakaet ar seziz warnañ diouz kostez an douar, o reseo diouz kostez ar mor, avat, eur skoazell diehan. Ar c'hrounnidi a sailh alies er-maez hag a-wechou ez eont zoken da gas an tan hag an dir betek en tu all d'ar Sinon. Alies ives en em daol Iwerzoniz a-benn-kaer ouz kreñvlec'h ar Saozon hag e reont strivadegou kadarn da stlepel er mor soudarded Strongbow hag Huon Lasi. Goude emgannou taer, avat, e chome heñvel — pe dost — harzou an diou lodenn eus ar vro.

E-pad an holl amzer-se e c'hoarvez eun dra all : kenunvanadur an Normaned gant ar ouenn iwerzonat, ar pez a boueze muioc'h-mui war an dud. Giziou ar vro a voe dege-meret ganto hag ar gouzeleg a zeuas da veza yez an holl. Ar gourdrouz nevez-se a lakae Bro-Saoz da vont e droug, ar pez a.c'hellomp spurmanti pa studiomp lezennou an amzer-se.

Alies e voe al lezennou didruez-se hogos ken c'hoarzus ha kriz. Bez' e kaver da skouer eul lezenn gant Herri IV (1.447) o rei da c'houzout kement-mañ : « Kement hini a

zougo mourrou a c'hello beza graet d'ezañ evel da bep enebour iwerzonat », da lavarout eo : lakaet d'ar maro ; hag er c'chantved a-raok (1.367) hervez lezenn-diazez Kilkenni, dibab eur vagerez iwerzonat a veze lakaet war an hevelep pazenn gant eun torfed trubarderez-veur.

A-enep d'ar vroad iwerzonat eo e servijas betek ar 16-vet kantved nerz dall ar Saozon ; gant Herri VIII, avat eo ec'h esaer evit ar wech kenta da derri al liammou a sentidigez hag a garantez a unane enezenn ar Sent gant Iliz Roma, mamm ha mestrez an holl ilizou. Edouarz VI, e vab, a yeas pelloc'h. Kreñvaat a reas an Diforc'h dre an Disivoud, hag asanti d'an traou-se, en eur rei d'ezo galloud-dreist ar relijon (heñ eur mac'her skrijus anezañ, eun her gwirion da Herri e dad, evel ar re a zeuas war e lerc'h). D'Elesbed eo e teu an enor mezus da veza lakaet da dalvout, evit ar wech kenta, a-enep d'ar Gatoliked iwerzonat, eur rummad lezennou-mac'ha, studiet piz ha yen ganti, evit diwrizienna diouz ar vro-se pep aspadenn eus ar feiz koz. Hiviziken e c'hoarvez a bep eil, diehan pe dost, war douar Iwerzon gaez : dismantradur, kernez, diberc'hennadur, diouennadur a-steiou. Elesbed hag he warlerc'hidi a ra eus kementse taoliou-gouarnamant diouz reiz hag evel degoueziou buhez ar bemdeiz dindan mestroniez ar Saozon.

Bez' e kaver en eul levr iskis-kenañ, graet gant ar barz Spencer (distagit Spennseu), unan eus kuzulierien Elesbed, tresou kinniget d'ar Briñsez-se evit dont a-benn en eun taol hag evit mat eus eneberez aheurtet Iwerzoniz. « Ar pal a vo tizet kalz buanoc'h ha gant kalz nebeutoc'h a boan, hep ma vo ret implijout nag ar c'hleze nag ar soudard : n'eus nemet herzel outo da arat ha da lakaat o zropellou da bëuri, pez a redio anezo hep dale d'en em lonka an eil re hag ar re all ».

Euzi a reer pa soñjer el labour diaoulek-se hag a voe sevenet e meur a lec'h : hag an hevelep Spencer a lavar d'imp penaos e voe graet gantañ e Bro-Voua goude emzavadenn an Ao. Kont Desmond : « Daoust d'ar rann-vro-se beza unan eus ar re binvidika ha strujusa, eun nebeut miziou hepken a voe ret evit he lakaat en eur stad eus ar re wasa hag an dud o veva enni en dienez vrasa ; ne gaver en istor skouer ebet ken spontus-se... Gwelout a raed ar reuzeudien-se o tont er-maez eus doun ar c'hoadeier hag an traoniennou da glask eun tammig boued, en eur ruza war o daouarn, rak o divesker ne c'helltken o dougen. O sellou a oa heñvel ouz re an Ankou, o mouzeiou heñvel ouz mouzeiou tasmantou o tont er-maez eus o beziou. Beva a raent diwar relegou loened dilezet war an hentou, eürus pa gavent — rak alies e rankent dizouara ar re varo da

zebri ar c'hig brein-se. Pa gavent eun tachad beler pe zoken eun tachad melchen e teredent a-vagadou evel d'eur bañvez ; ar geoteier-se, avat, a veze peurzebret buan-buan ha war an holl gorn-bro-se, ken kaer ha ken pinvidik gwechall, ne gejjod hep dale gant den na loen ebet. Hag er brezel-sé e gwirionez, an darn vvia anezo a varvas nebeutoc'h dre ar c'hleze eget dre vroud an naonegez... »

Pa voe echu « ren bras » Elesbed (1558-1603), ne voe Bro-Eire ken nemet eur vro faez, pe, hervez lavar unan eus he letananted, Lord Gray, « eur bern ludu ha korfoumaro ». Ar rouanez « werc'h » a rentas gloar da Zoue hag a lakaas ober eur vedalenn gant ar c'homzou-mañ « Peccata Hibernia ». Bro-Eire peo'haet, ha n'eo ket deuet ar c'houlz da zerc'hel koun eus komzou brudet Takitus « Ubi solitudinem faciant, pacem appellant » ?

Er c'chantved war lerc'h, dindan Jakez kenta, e kendalc'hjod dizamant gant al labour-se, a ziberc'hennadur hag a freuz. Sevel a rajod eun enklask war an titlou — graet hervez al lezenn emezo — ha pluenn drubard al lezennourien a lamme didruez digant Iwerzoniz o madou diwar herez. Stourmadeg spontus ar bloavez 1.641 ne harzas nemet eur pennadig ouz kerz diharzus al lezennou saoz hag e gwirionez ne reas nemet lakaat da zont kastizou skrijusoc'h c'hoaz. An urz a voe roet da daga, laza, muntra, kas da get an holl emsavidi, o dalc'hidi hag o c'henoberourien, tana, distruja, dismantra, gwasta, pulluc'ha, diskar an holl lec'hiou, kériou, tiez, a vije skoazellet pe zegemeret enno an emsavidi, an holl eostou, ed pe foen kavet eno ; laza kement gwaz gouest da zougen an armou a vije kavet en hevelep lec'hiou.

Eun amzervez nevez a grizder a zigoras gant Kromwell. An ano-se hepken a zo gantañ c'houez ar gwad ha brud ar muntrou, hag ar soñj-se a vez dalc'hef gant spont a-rumm-da-rumm :

Dre an doareou euzus-se e voe taget broiou Moua, Lahin. Oula. Bro-Gonnac'h, paour-raz, ha didudet endeo gant ar vosenn hag ar c'hleze, a voe lakaet da doull-bac'h d'an Iwerzoniz a oa chomet beo. Ar ger-stur lakaet da redek a voe « To hell or to Connaught ». Hag eno e voent klozet evel loened hag eul lezenn digant ar Parlament a aotreas laza an nep piou bennak a vije bet kavet er-maez eus an harzou « hervez al lezenn ».

Adsavet ar Stuarded war an tron dindan an ano a Charles II, e teuas eun tamm fiziañs er baour kaez bro. Siouaz, re laosk e oa ar roue nevez ha ne reas mann nemet asanti da fallagriez ar gouarnamantou diaraok, ha gwasoc'h c'hoaz, zoken ! N'en em veñjas Bro-Eire eus an dilezidigez-

se nemet en eur chom feal d'ezañ, hep skuiza tamm ha pa voe diskaret adarre tron ar Stuarded gant dispac'h 1.688, katoliged Bro-Iwerzon a gavas c'hoaz aour ha gwad evit difenn Jakez II. Chomet berr en o strivou ez echuas an abadenn dre emzaskor Limerig sinet e 1.691 : ar pennadou pouezusa anezañ, avat, a ziwallé frankiz ar relijion, a voe torret an deiz goude ma voent sinet, hep dalea pelloc'h ! Er 17vet kantved e teuas ar vuhez e Bro-Iwerzon da veza krisoc'h-krisa : ober a reer eus an amzer-se « oadvez al lezennou-kastiz » (« Penal laws » e saozneg). Ar prezegenner bras Burke (distagit : Beuk) a zivrudas an doare-se da vac'ha an dud dre seurt lezennou, pa lavare : « Ma fellfe d'an den ijina traou mezus, hep o far, ne c'hellfe kaout gwelloc'h : morse ne voe lakaet muioc'h a fallagrieziou bern-war-vern ; eur benveg aes da implijout e oa, eur souez ! Netra da rebech d'ezañ, ken mat evit moustra, paouraat eur bobl, vilaat enni natur mah-den, ken ha n'eus forz petra a oa bet ijinet betek-hen gant falloni an dud ».

Dre eun nebeut frazennou tennet diouto e c'hellor komprenn spered dre vras al lezennou-se. « Katolig ebet ne c'hell beza kulator d'eur bugel katolik. Kement katolik, mestr-skol dre vicher, a zo kaset kuit diouz Bro-Iwerzon. A-enep d'ar re a zistroio d'o bro, poan a varo. Harluet evit atao an holl eskibien ha beleien gatolik ; ma tistroont da Vro-Eire, poan a varo. » Evit penn eur beleg e veze kinniget an hevellep priz (5 lur) hag evit penn eur bleiz — loen drouk, a oa leun ar vro anezo... « Adeoque lupi caput et sacerdotis eodem vedale pretio fuit » (N.S. Missio Hibernia). Difennet e vez ouz ar gatoliked da gaout kezeg o talvezout en tu-hont da 5 lur-sterling. Pep Protestant en devez an aotre da baka (ha da zerc'hel gantañ) digant eur c'hatolig e varc'h kaera, en eur rei d'ezañ en eskemm an arc'hant meneget uheloc'h.

Muioc'h c'hoaz eget ar gwaskerez-se a veze gouzañvet ganto en 18vet kantved : an naonegez o laza an dud. E 1.727, Boulter, arc'heskob protestant Armac'h, a skriv d'an dug a Newcastle (distagit : Nioukaseul = Kastell-Nevez) : « Abaoe ma 'z oun erruet er vro-mañ, an naonegez he deus graet he reuz e-touez ar beorien, hep ehan koulz lavarout. Priz ar gwiniz a oa ken uhel warlene m'o deus ranket miliadou a diegeziou kuitaat o ziez ha klask o boued e lec'h all ; mervel a raent a-gantadou ». Ha Dean Swift, ar skri-vagner brudet a savas « Gulliver's travels » (Beajou Gulliver) a skriv dres d'an ampoent ma edo an dieien iwerzonat « brevet a dailhou pounner, o yuna diwar avalou-douar ha : buttermilk » (= laez-mësk, dour tennet diouz an amann eur wech ribotet), diloerou, divotou, paouroc'h o lochennou eget ar c'hrevier-moc'h e Bro-Saoz ».

Eur c'chantvedad diwezatoc'h (1.826) e kavomp ar geriou-mañ dindan pluenn eun estrañjour en doa graet eun dro e Bro-Iwerzon : « Brø-Iwerzon eo bro an traou iskis ; ar baourentez ar vrasa war an douar ar pinvidika... Neblec'h ne vev paouroc'h an den ; ar c'houeriad iwerzonat a zeu er bed, a c'houzañv hag a varv, setu evitañ e holl vuhez ». Hag eun toullad bloaveziou diwezatoc'h (1.832), evit respont da c'houlenn ar pennou saoz « E pe seurt stad a oa an dud e Kornog Iwerzon », an Ao. 'n Eskob Dozle, Eskob Kildare ha Loc'hlin da lavarout krenn-ha-krak « evel ma vezont bet atao : bez' e varvont gant an naon evel boaz ».

An doareou-se, siouaz, a zeue da veza gwasoc'h-gwaz hag a voe en o gwasa er bloaveziou 1.846 ha 1.847, bloaveziou ar maro. E-pad tri bloaz e voe klañv an avalou-douar, pez a lamme digant ar goueriaded iwerzonat o boued hep ken all. Lennit amañ da heul kement a skriv unan eus komiserien g-Quakes (distagit : Kweks), a oa bet kaset di da zegas eun tamm sikour (25 a viz Genver 1.847). « Mont a ris d'eur gériadienn anvet Klegan. Spontus e oa an dienez, kalz spon-tusoc'h eget ne c'hellan hel lavarout. Buan e voen grounnet gant eur vandennad paotred ha merc'hed, a oa heñveloc'h ouz chas marnaoniet eget ouz krouaduriou denel, o dremmou, o sellou, o garmou a ziskoueze e oant dare da verval gant an naon : bez' e vezent evel oc'h alteri. Mont a ris e-barz diou pe deir lochenn. En unan anezo e oa daou waz skarn-diskarn, gourvezet a-hed o c'horf war an douar gleb, re wan evit gellout fiñval. Treut-ki e oant, gwir seier-eskern. En eul lochenn all e oa eur paotr yaouank klañv ; e vamm ho doa roet da gred kement he doa en he c'herz, zoken he botou, evit astenn e vuhez d'ezañ. Morse ne ankou-nac'hain ton diglemm e vouez pa lavaras d'in ken habask ha tra, n'en doa ezomm nemet eus eul louzou hepken : « bara ». Eun test all diwar-wel a ro d'imp da anaout kement-mañ : Ar re hepken o deus bevet e-kreiz an dienez euzus-se a c'hell he c'hompreñ. Evit pez a sell ouzin, emezañ pelloc'h, e talc'han soñi anezo evel eus eun huñvre vraouac'hus ». Dous eo d'imp ha frealzus pa ouzomp e voe ar reuzidi diniver-se, lazet gant an naonegez, a zo bet war eun dro merzerien an onestiz hag ar feiz, — pa rene eun dienez na c'heller den liva anezo.

« Deus amañ ha marvomp a-gevred », a lavare eur vaouez d'he fried, « kentoc'h eget laerez madou an nesa ». Pe c'hoaz eur penn-tiegez a c'houlenn digant e Eskob hag aotreet e vefe d'ezañ en em laza da dec'hout rak ar maro euzus, peogwir e varvje hep mank a-benn eun nebeut deiziou.

En holl draou-se am eus kontet eeun hag eeun e welomp

mat ar perak bras eus gwalleuriou Bro-Eire a-hed ar c'hantvedou. Er 16vet kantved e oa Bro-Iwerzon etre daou venoz : pe nac'h he feiz, pe beza merzeriet. M'he dije dibabet ar renavi, n'he dije ket gouzañvet kement a freuz hag a reuz. Abeg ebet ken neuze da laerez he douar diouti evel ma reas Elesbed, Kromwell ha Jakez 1-a : gwall-levezon ar re-se eo e gwirionez a bouez war Vro-Eire ken en amzer dremenet ken an amzer-vremañ.

Dibabet he deus Bro-Eire ar verzerenti. Gwelloc'h eo bet da Vro-Eire chom paour ha gwallgaset, kaset kuit diwar he douar eget nac'h he feiz. Evel Moizez he deus graet, a lavar Sant Paol diwar e Benn e oa dismigañs Jezuz-Krist brasoc'h teñzor evitañ eget holl vadou an Ejipt (Heb. -11-25). Tud an tu-enep o deus trec'het Ganet eus youlou fall an den, ar Brotestantiez trec'h he deus graet founn diwar madou an douar ; ne reas diouer d'an hugunoded nag ar bara, nag ar c'hig, nag an dilhad ; aour o deus bet ives a-verniou ; o listri o deus redet ar moriou ha degaset d'ezo teñzoriou ar bedou nevez ; hag e-keit-se, ar verc'h, he deus nac'h skei gant he mamm, he deus bevet deiziou leun a anken hag a zaelou. Aon he deus bet hag en noaz eo bet. Gwallgaset eo bet evel eur sklavourez oc'h en em sevel a-enep d'he mistri.

Hogen, ma 'c'h en em ziskouezfent o daou dirak ar broiou bodet holl, — Bro-Saoz ar Reneadez, trec'h, aour he gwalc'h — ha Bro-Eire feal d'he feiz, e truilhou, avat, — piou ne lavarfe ket eo houmañ emañ eürusoc'h da veza miret en o fez, diwar goust poaniou dreist-lavar, teñzoriou prizius ar c'hlanded, ar feiz, furnez an Aviel, he deus « Bro Veur ar Varc'hadourien » kenwerzet ganto a briz ken dister ?

Aozet gant R. PRADIG
diwar eur skrid galleg gant eur beleg iwerzonat.

Ar « C'hourrac'h » bag vroadel bro-Iwerzon

Ar « c'hourrac'h » (currach en iwerzoneg) pe « nevog » (naembôg) a zo eur vag, savet gwehall gant aozilh (e-giz ma vez graet boutegi ha panerou) — ha bihan awalc'h da veza goloet gant eur bugen hepken. Kavet e veze war stêriou Bro-Gembre, Bro-Skos ha Bro-Iwerzon (lodenn ouezek), Kerne-Veur ha Kontelez Devon.

En hon amzer-ni e vez kavet c'hoaz war stêriou Bro-Gembre, hogen paket en eur « c'hoc'h-en » lien-gouel teret, ha war stêr-Voinn (Boyne e saozneg = Bou Vinda e keltieg koz = Buoc'h Wenn), e Bro-Iwerzon : eno hepken en deus miret e « groc'h-en. » ler. Implijet e vez daou-ha-daou da besketa an eog, pe an-unan-penn, en eur vont gant kas an dour, eur walenn-besketa en dourn, eul linenn outi (graet e vez « lazeta » eus an dra-se e brezoneg). Eur roeñvigenn hepken (pe « roeñvig-dourn », « roeñv-bilpenn ») a vez implijet da gas an dour davet ar roeñver.

Ar bigi-se (e kemblaeg « ewrwgl » — distagit : kourougl) a zo koz-bras ha meneget int gant Kezar hag iveau gant kalz skrivagnerien e dournskridou en iwerzoneg koz eus an eizvet kantved, h. a...

En amzeriou koz e vez graet al listri o vont pell war ar mor gant krec'hin gwriet an eil re gant ar re all ha stignet war framm ar c'houc'h. Kezar a lavar d'imp fraez ha sklaer penaos e oant graet ha kalz danevellou dre ar munudig diwar o fenn a gaver c'hoaz e skridou e-giz « Beajou S. Brendan ar Mordead » (Malc'hutus, pe Sant Malo a oa (da eil dindanañ). En deiz a hizio ar c'hourrac'h a vez implijet ordinal dres a-hed hon aodou eus ar Mor Atlantel, eus an Donegal betek ar C'herri, disheñvel-bras an eil re diouz ar re all (pa 'z eer d'an traou dre ar munud) eus an eil rannvro d'eben, — azalek al lestrig eeun ha diglink eus Donegal an Hanternoz graet gant aozilhennou, diou-ha-diou, ereet gant kerdin an eil re ouz ar re all, o begou o tibouka e toulou graet e bardell al lestr end'eeun — betek an « nevôg » kaer, mistr, terket-disi, a gaver e ledenez Dingel; e Bro-Gerri. A-bouez eo merka e kaver e Bro-Zonegal (en hanternoz pella) eur c'hourrac'h gant roeñvigennou (hirder : 2.50 m. ; ledander : 1.20 m., war-dro 0.50 m. en diaraog

ha 0.30 m. pe 0.35 m. en diadreñv), eur strad plat d'ezañ ha krenn er penn-araok : eno e c'hell eun den daoulin evit roeñvigenna. Eun den hepken a c'hell dougen al les-trig-se war e ziouskoaz, aes-tre, ha neui a raio mat-tre. Ar skouer-se a zo eun doare-bag etre « korakl » ster-Voinr hag ar « c'hourrac'h » boutin, a c'hell mont war vor.

War aodou ar Mor Atlantel, stank ar c'herreg eno, en deus ar c'hourrac'h meur a berz mat (a bouez), na vezont ket kavet gant listri skañv all. An « nevôg » eus Bro-Gerri he deus 7.50 m. a hirder, 1.35 m. a ledander ha 0.60 m. a zounder. Pevar den a ya e-barz, pep hini diou roeñ gan-tañ — ha gellout a ra dougen eur garg vrás : eun donellad 1/2 hag ouspenn. Tri den, avat, a c'hell he dibrada hag he dougen war o diouskoaz en o aes. O veza me 'z eo-hi ken skañv-se, e c'heller meiza ervat e c'hello sevel gant « toen-nou-mor », a gasfe d'ar strad listri pounneroc'h ; gellout a ra iveau mont er-maez pe dont en aod gant kaliou pe aodou diaes, pez na c'helle ket ober, nag a-bell nag a-dost, bigi pounner savet e prenn. Ouspenn-se e c'heller sevel ar seurt bigi evit nebeut a dra, er briou rouez ar gwez enno.

Ar goulazou a ya d'ober framm ar « c'hourrac'h » o deus 9.04 m. war 0.01 m. ; an ezen (ger koz a dalv kement ha « kostou ») a vez graet kentoc'h e prenn-dero sec'het, hag e stumm eun hanter-gelc'h,bihanoc'h, avat, ha se a-rumm-da-rumm.

An hini a skriv ar pennad-mañ a gav gwelloc'h d'ezañ rei d'ar strad stumm eun U gant eul leur plat e-kreiz ar vag.

Al « lisou » pe « c'hourizou » a zalc'h lec'h eus plenk ar vagpenn a zo bepred e koad-sapr gwenn. An hed etrezo a ya eus 3 da 8 santimetrad. Al « lisou » a zo tostoc'h war al leur an eil re diouz ar re all. An ezen-dero a zo war-dro 0.15 m. an eil diouz eben.

N'eus kein-lestr ebet : darn anezo o deus eur girling skañv evelato, en diabarz, stag outañ ar skebell. Ar c'hourrac'h ne c'hell beza sounn (diblegus) nemet abalamour d'ar vardell-lestr (plabourz) izela, ar skebell stag outi, ha d'ar vardell uhela, a ra gant an hini izela eur seurt « treuzadenn », a-led ha nann war ger.

Ar bardellou uhela hag izela a vez graet e koad-sapr gwenn.

An holl gourrac'hou da vont war vor o devez eur fri o sevel betek 30 ha zoken 40 santimetrad a-us d'ar vardell e-kreiz al lestr hag ar gwella ha dirisklusa penskoueriou a vez eun aros uhél d'ezo iveau.

Ha bremañ petra a lavarin diwar-benn ar « c'hroc'hen » ? Graet e vez gant lien-gouel, da lavarout eo gant kotoñs

pounner, eun danvez hag a zo mat-tre evit goueliou al listri bihan, goueletenn, h. a...

Al lien-se a vez stignet a-dreuskiz war ar framm adalek an aros ha pep kraf a rank beza gwriet mat gant kordenn ha stardet a-nevez pa vez sec'h. Eur gwiskad ter-du tano a vez lakaet neuze war al lien, evit na vo intrer gantañ ; goude-se eur gwiskad all pounner ha teo graet gant peg hag eun taminig druzoni. Tomm e rank beza, rak ma kaleda pa zeu da veza yen. Seurt kourrac'h ebet, pe dost, n'en deus a stur-diavaez, rak ar vag a red buanoc'h heptañ, ha pa dro an traou da fall, ar vartoloded a lainm atao er-mez en dour bas (izel) hag a zoug al lestr betek an aod... Roeñvou ar c'hourrac'h o devez eun dolzenn (eur bloc'h) pe « skouarn » warno, eun toull enni. Eun ibilh-toullé hepken a ya dre an toull-se. Pep martolod en devez diou roeñv. Hirder eur roeñv a ya eus 2.50 m. betek 3.30 m. Penn a roeñv a echu begek, plat ha dizremm, hogen ar roeñvat prim-ha-prim (e penn pella ar skin bras) a gempouez ar c'holl, hag a-bell. — Daouarn ar roeñver a dremendistremen an eil a-us d'egile, eun disterig.

Kourrac'hou 'zo — ar re ne dint ket evit ar roeñvigenni — a vez savet evit daou, tri, pe bevar re roeñvou, hervez ar rannvro hag an ezominou — hag an tostou a vez lakaet eun 30 s. bennak an eil diouz egile.

Ar c'hourrac'h ne da ket da re ger da sevel, pa seller ouz pris an traou all ha gellout a ra padout e-ratre war-dro sez bloaz (braskontet).

Oscar Mac UILIS,
troet gant R. PRADIG.

Notenn. — Ma fell d'unan eus al lennerien gouzout hiroc'h c'hoaz diwarbenn ar c'hourrac'h pe gaout aliou skiant-prenet, e vo laouen O. Mac Uilis — ha laouen-bras respont d'ezañ.

PARNELL

E 1875, e c'hrellañ gwelout e Breujou Breiz-Veur eun den prederiek ha dilavar, den ebet o teurel evez outañ. Hogen pemp bloaz goude e teue an den-se da veza an hini galloudusa en Iwerzon, rener an Emzao broadel, karet dreist gant ar bobl, betek beza lesanvet « the uncrowned king » (ar roue hep kurunenn) ha kreñv a-walc'h e levezon evit lakaat da grena ar gannaded saoz.

Dedennus-kenañ eo personlez Parnell : diskennad eus eun tiegez saoz eus ar Cheschire annezet en Iwerzon abaoe Charlez II, savet e Bro-Saoz, o tont en Iwerzon e-pad an ehan-skol hepken, dont a raio da garout ar vro-se ha da stourm evit he dieubidigez. Perc'henner-douar, heñ a vo e penn eur strollad a zifenn gwiriou ar gouerien ; protestant, dont a raio da veza azeulet gant eur bobl gatolik-dreist.

Gwir eo en doa bet Parnell e-touez e hendadou barnerien ha politikerien o devoa stourmet a-du gant Iwerzon e Breujou Iwerzon ha Breiz-Veur : e dad-kuñv Sir John Parnell a oa bet sekretour an arc'hant evit Iwerzon, ha harpet en devoa Grattan evit herzel ouz an Unanidigez. E dad-koz a voe dileuriad kontelez Wicklow er Breujou, ha skriva a eure eur romant politikel awenet gant ar gudenn iwerzonat.

Er skol, Parnell a oa bet eun diskibl na mat na fall. Diwezatoe'h, ma ne oa ket desket bras, speredek-kenañ e oa, ha levezoni a rae kalz an dud gant reizded e zoareou. Balc'h ha tavadek e chomas e vuhez-pad, zoken gant e wella ke-neiled. Yen ha didrec'hus e oa e youl : er feur-se, e tenne d'e dad-koz a-berz mamm, Charlez Stuart, hag a oa bet amiral e merdeadurez ar Stadou-Unanet. Nebeut a jestrou a rae, ne ranne ger didalvez ebet, biskoaz ne ziskoueze e fromadur. E helavarded a oa dilufr, hogen efedus dre sklaerder ar c'healiou ha taerder ar gredenn. Souezus e oa herrder e youl ; a-vec'h anzavet evel rener ar strollad iwerzonat, e tivizas e bolitikerez : « Va folitikerez n'eo ket eur politikerez a emgleo, hogen eur politikerez a zial ».

Echu gantañ e studiou, Parnell a zistroas da Avondale, e-lec'h ma oa bet ganet e 1.846. Beva a reas eno evel eun denjentil a-ziwar ar maez. Pleustri a reas war ar sportou, hag eur mailh e teuas da veza warno. E 1.872-1.873 ez eas da vro-Amerika. Heulia a reas gant evez an emzao fenian,

ha heug en devoe ouz krizder ar Saozon e-keñver an dispac'herien.

E 1.874, Parnell a droas d'ar politikerez. Kinnig a reas da Isaac Butt kenlabourat gantañ. Hennez a oa rener an « Home Rule Association » hag an « Amnesty Association ». Ar gevredigez kenta a oa he fal gounit eun tamm emrenevez evit ar vro, hag eben a stourme evit difenn ar Fenianed. Korbellet e voe Parnell e dilennadeg 1.874, hogen er bloaz war-lerc'h e voe dibabet evel kannad Kontelez V-Maeth.

E Breujou Breiz-Veur, doare-stourm Parnell a voe stan-kadur ar politikerez, hervez menoz Jozeb Biggar. Lakaat a reas da badout hir an tabutadegou. Hini ar 5 a viz Gouere 1.877 a badas 23 eurvez ; hini an 31, 26 eurvez. Butt a gave d'ezañ e oa dispac'hus ar brezelekaerez-se. Hogen, ne oa ket a-walc'h c'hoaz evit oberiantiz Parnell. E 1.879, e stagas ouz emzavadeg ar gouerien graet e Kontelez V-Maeth gant ar Fenianed, hag e tivizas kemer Iwerzón a-bez da dachenn labour ar strollad. Eur ger-stur a reas d'ar gostezenn-se : « Keep a firm grip of your homesteads ». E Wesport e Miz Here e voe dibabet evel rener Kevredigez an Douar (Agrarian League), krouet gant Mikael Davitt.

Politikerez Parnell a zo estlammus dre e hardisegez. E 1.880, e c'hourc'hemennas da gouerien Iwerzon ober « boycotting » a-enep al labourerien douar a asantfe kemer lec'h ar re kaset er-maez gant ar Saozon (da heul an taol-se, Gouarnamant Gladstone a embannas penaos ne oa ket pal Kevredigez an Douar reiz hervez al lezenn). Och ober se e rae Parnell dres evel ma vije bet dieub Bro-Iwerzon, rak an dezo-se a oa tost da veza sentet outañ evel d'eul lezenn a-berz stad.

Hogen, brasa dellid Parnell a zo da veza deut a-benn da unvani holl vroadelourien Iwerzon, a stourme betek-hen gant doareou disheñvel : ne oa ket an Dispac'herien hag an Home-Rulerien evit en em glevout, da skouer ; neuze Parnell a stagas dre hanterouriez Davitt ouz ar Gevredigez « Clan na -Gael » a oa ar greizenn anezi e Bro-Amerika. Ne c'hellas ket avat gounit d'e bolitikerez eil strollad ar Fenianed, an « Irish Republican Brotherhood » a oa a-du gant ar stourm dre an armou. Koulskoude, kalz a izili eus ar gevrenn-se a zeuas tamm-ha-tamm gantañ. E botadegou 1.879, e voe anzavet da vat evel rener ar strollad broadel ; an holl verourien a oa a-du gantañ hag ar veleien a zeuas buan da harpa anezañ en eun doare talvoudus. E-pad tost da zek vloavez e tlee e levezon hag e youl derc'hel unanet an holl dud-se dindan eur reizadur start.

Parnell a zeuas a-benn da c'hounit d'e venoz uhelidi saoz, ha zoken ar gouarnamant. Gladstone a oa bet da genta a-

enep krenn da bolitikerez Parnell, betek e lakaat da veza toull-bac'het e Kilmainham e-pad c'houec'h mizvez (adalek an 13 a viz Here 1.881 betek an 2 a viz Mae 1.882) da heul taoliou Kevredigez an Douar. Hogen kemma a reas tamm-ha-tamm soñj Gladstone war ar gudenn, hag e 1.886 e tegasas eun « Home Rule Bill » a voe nac'het dre giriegez eun darn eus ar « Frankizourien » (Liberal Members of Parliament). Evelkent, a-nebeudou, tostaat a reas ar Frankizourien ouz Parnell, hag a gavas tud a-du gantañ e-touez ken-labourerien c'h-Gladstone. An « d-Tories » iveau, daoust d'ezo beza unanerien daonet a glaskas en em glevout gantañ ; hag e 1.888, Parnell a oa an den brudeta e Breiz-Veur a-bez.

Hogen eun den evel Parnell n'en devoa ket gallet pignat ken uhel hep tenna droukrañs warnañ. Bepred e kavas an d-Tories a-enep d'ezañ. E 1.887, ar re-se a reas kalz a drouz war-dro falz liziri embannet war an « Times » : hervez an diellou-se, unan anezo sinet gant Parnell, heñ a gave mat lazadenn Vurke gant an dispac'herien iwerzonat. Parnell a zeuas a-benn d'en em zigablusa, hogen, tamallet e voe d'ezañ neuze beza komzet evit ar Fenianed varnet, beza goulennet arc'hant digant Iwerzoniz Amerika a-benn rei da gannaded e strollad. Derc'hel a reas an Unanerien da lavarout e oa e gwirionez Parnell a-du gant ar vuntrerien, hep hen anzav.

Ar pez a viras ouz Parnell da dizout e bal eo e kemmas re alies gouarnamant Breiz-Veur. A-boan ma teue a-benn d'en em glevout gant eur ministr bennak e oa hennez diskaret, ha difrouez ar strivou. Gladstone, dioustu goude beza bet kendrec'het gant Parnell, a oa ret d'ezañ lezel e lec'h da Salisbury, hag a embannas hep termal lezennou a waskadur evit an Iwerzoniz. E 1.886, kreñv a-walc'h e oa elevato ar strollad iwerzonat evit beza gouest da ziskar strollad an Unanerien (Salisbury), en eur lakaat e vouzeiou a-du gant ar Frankizourien (Gladstone). Goude, kevredet e voe evit mat Parnell gant Strollad ar Frankizourien : ne roas ket e asant d'an doare-stourm dispac'hus ijinet gant J. Dillon, hag en em ziskleria a reas a-enep krenn da wall-daoliou Republikaned Iwerzon. Evit gwir, ar re-mañ n'o doa ket labouret mat evit o bro en eur laza Forster ha Burke, dres pa oa Gouarnamant Breiz-Veur dare da zerc'hel stad a c'houennou Iwerzoniz.

Dreist e genlabourerien, biskoaz n'en doa Parnell klasket ober keneiled anezo. An diouer a stagusted, tech broadel Bro-Iwerzon, a chome bepred dindan an unanidigez sevenet gant ar rener, hag eur fazi nemetken graet gantañ a oa trawalc'h da lakaat reou' zo eus izili ar strollad iwerzonat a-enep d'ezañ. E 1.890, goulennet e voe digantañ gant unan

eus e geneiled a-wechall, ar c'habiten O'Shea, en em zifenn en eur prosez e torr-dimezi. Ar rener iwerzonat ne zeuas ket dirak al Lez-Varn, pez a ziskouezas e oa kablus. Ar strolled broadel ne reas van a se, hag e zibabas adarre da rener. Hogen ar c'helaouennou bountet ma oant gant Protestantend Vro-Saoz a c'houlennas ma vije diveliet, ha beleien ar vro a stourmas iveau war an tu-se. Zoken Gladstone, hag en doa difennet Parnell gant taerder pa oa bet tamallet goude pennadou an « Times », a gavas abeg ennañ. Se a voe diskleriet sklaer en eul lizer kaset da V-Morley, hag embannet a-wel d'an holl goude-se.

Parnell a glaskas stourm evit adc'hounit Bro-Iwerzon, rannet etre parnellerien hag enep-parnellerien. Ober a reas bodadegou, prezegennou niverus hep digalonekaat. Hogen, dilezet e voe gant e wella mignonned, beleien Iwerzon a nac'has binniga e zimezi gant an Itron O'Shea. Trec'het e voe e zanveziou-kannaded er botadegou. E yec'hed ne voe ket evit derc'hel ouz skuizder ha nec'h eur seurt stourm diehan. Mervel a reas e Brighton (Bro-Saoz) e 1.891.

Arabat kredi e voe unanet broadelourien Iwerzon goude maro Parnell. Evelato, mantret e voe ar bobl e klevout kelou eus maro an hini a oa bet ken tost da zigabestra ar vro. Kaset e voe ar c'horf da Zulenn, hag an engroez niverus a ambrougas anezañ betek ar vered a ziskouezas pegen karet e oa bet gant tud vunut Iwerzon.

Yann Redmond, hag a voe anvet da rener Strollad Kannaded Iwerzon, a fellas d'ezañ kemer skouer diwarnañ. Hogen, Parnell a oa an den nemetañ barrek da gas da benn ar stourm hervez al lezenn. Dindan e vleniadur, an Iwerzoniz a veizas o nerz, ha gounit a rejont émfiziañs en eur welout e oa doareou efedus évit stourm ouz an enebour koz. Evel-just, ne oa ket deut an ampoent c'hoaz, hogen, gouloudeiz dinamm ar frankiz a darzfe sur a-walc'h kent pell e-pad ma vije c'hoaz en holl speredou ar c'houn anaoudek eus ar Rener bras, ar « Roue hep kurunenn ».

Per Ar BIHAN.

Na glas e oa va zraonienn

*film gant John Ford,
savet diwar romant Richard Llewelyn
“ How green was my valley ”*

N'em eus ket lennet romant Richard Llewelyn ; n'oun ket eur C'hembread ; n'eo ket bras ar pez a ouzon a Saoz-neg. Setu perak n'em eus rebech ebet d'ober d'ar film-mañ ha n'em eus kavet ennañ nemet dudi.

Buhez eur geriadenn, an tier o sevel war ziribin war-du ar vngleuz glau-douar. Er geriadenn-se eun tiegez, hini ar Vorganed, an tad hag ar pevar mab kosa o labourat er vngleuz. Huw, lostig an ti eo a zispleg an istor gant eur vouez sioul ha fromus. Hag e tispak d'hon daoulagad maeziou e vro gwisket tro-ha-tro gant glasvez an nevez-amzer hag erc'h ~~ar~~ goañv. Mont a reomp da eured Owen gant Bronwen. Kanadeg, koroll, levezenez yaouank ha gouez. Kudenn al labour o vont war wasaat. An dilabouradeg a stign he liñsel yen war ar vro. Ar gasoni a drenka ar c'halonou. Eur gwall-zarvoud a zegas ar c'hañv e tiegez yaouank Bronwyn, a chom intañvez gant eur bugelig. Huw echuet gantcñ e skol — eun amzer ne deo ket bet dudius evitañ bemdez, nemet he deus graet anezañ eur gour kalonek ha start ouz ar boan — a fell d'ezañ diskenn d'ar *poull-glaou* da gemer lec'h e vreur. E vreudeur all a zo aet da glask labour d'ar Chreisteiz ha diwezatoc'h zoken e vint skignet e pevar c'horn ar bed saoz. E c'hoar Angharat a ziimez gant mab perc'henn ar vngleuz. Karantez doun e oa etrezi hag ar pastor, nemet n'en deus ket fellet da hemañ asanti da rei lod d'ezí en e vuhez re ezommek. Kement-se ne viro ket ouz ar gwall deodou d'o dispenn. Ar gwalleur adarre war ar vngleuz. An tad en dro-mañ a zo lazet. *Na glas e oa va zraonienn*. Ne ra ket goap an ano-se ouz an oberenn-mañ koulskoude. Levenez beva a zo enni, garo ha c'houek. Pa c'hoari Huw gant al labousedigou degaset er prenestr ha war e wele klañvour gant an nevez-amzer ; pa c'hoari an avel gant gouel skañv Angharat o tiskenn *gant* dereziou ar chapel deiz hec'h eured ; pa zoug ar pastor ar c'hennard war ar menez da zeski bale adarre goude e gleñved ; pa gan Kembreiz gant o mouzeiou ~~asur~~, eo fro-

met doun hor c'halon ha plijet hon daoulagad hag hon dis-kouarn.

Ne deo ket, avat, eun danevell m'eo livet pep tra ha pep den enni gant liviou re-veulus. Ne venegin nemet lod eus arvestou ar chapel : ar plac'h kaez künujennet ; sarmon ar pastor d'an teodou fall ha d'ar c'halonou krin kent kuitaat h. a.

Eun oberenn gaer hag eeun savet gant eun Iwerzonad en deus dibabet. Iwerzoniz da lakaat en'e labour spered ha kalon Keltia, setu petra eo « *Na glas e oa va zraonienn* ». D'ar bed da varn ha da vez a plijet mar gell. D'imp-ni Breiziz da nebeuta eo aes tridal en doare klasket gantañ hag anzav n'en deus ket skoet e-biou d'e bal.

F.E.

Dik Trevan

Dik Trevan oa ano-pluenn Richard Hughes Williams, ganet war-dro 1878 e Rostrevan (hervez T. Gwynn Jones), e Rosgadvan, (hervez E. Morgan Humphreys) e Norz-Kembre, kontelez Kernarvon. Marvet eo en ospital Tregaron e 1919 d'an oad a 44 bloaz.

Mengleuzier oa e dad hag heñ iveau, goude e amzer skol izel, a dremenras eur pennad war ar vicher. Dedennet e oa ar paotr, avat, gant al lennegez ha war an tu-se eo e skoas, n'eo ket hep trubuilh koulskoude. Mont a reas da c'hounit e vara e Bro-Saoz, e Lerpoul ha moarvat iveau e Lunden. Meur a vicher a reas d'ar mare-se ha pa zistroas da Gembre ez oa barrek pelloc'h da labourat war-dro ar c'helaouennou. N'oa tu all ebet d'ezañ da gaout tro da sevel an oberou a lakae e spered da virvi.

Mat e teue gantañ e labour, hogen n'oa tamm ebet e galon stag outañ ha diaes oa ober a-hend-all, rak a-hed e vuhez kelaouenner e voe implijad e kazetennou disheñvel-krenn o liou. Nann, gounit a rae eno e vuhez hag an nemo-rant eus e amzer vak a uestle d'ar pal en doa dilennet d'e vuhez lennegel : dont da vez a eur mailh war an istor berr. Eun daou c'hant bennak eus ar re-mañ en deus skigñet e kelaouennou e vro. Bresk eo buhez an niverennou

kazetennou avat. N'eo ket alies e vezont miret ha pa varvas Dik Trevan ez oa peuz-dianav e ano d'e genvroiz.

T. Gwynn Jones en deus savet eur pennad kaer en eñvor anezañ a c'heller lenn en e levr *Cymeriadau* (karakteriou) hag E. Morgan Humphreys en deus lakaet eur studiadenn a-zoare evel kentskrid d'an dastumad *Storiau* (Istoriou), embannet gantañ e ti Hughes a'i vab, Wrecsam, 1932.

Naontek istor a zo en dastumad-se. Eunliou int eun tamm dre ma tisplegont d'eomp buhez an hevelep rummad tud : ar vngleuzierien mein-sklient. Fromus int peurliesa, farsus a-wechou, beo-buhezek bepred, diazezet war an diviz tost-tre d'ar c'homz pemdeziek. Meur a dro e soñjer e Jakez Riou pa lenner istoriou Dik Trevan ha kemm a zo etre an daou skrivagner koulskoude. Kar int dre o flanedenn ken ha ken didruez. Marvet int o daou e barr o oad pa oant deut barrek da sevel oberou kaer en enor d'o bro hag, aet o awen da get gant o maro trumm, e lezont ga-neomp eun tañva eus ar pez a c'hellfe beza bet roll e skridou.

F. E.

EHANA

Ne deo ket ehana da guz-heol warlerc'h eun devez a labour, hogen ehana da abardaez ar vuhez hep spi gwelout ar beure.

Mengleuzier oa Sion betek ma'z eas re goz da ober war-dro kerreg. Poania a reas kalet a-hed e vuhez : pa zeuas, avat, warnañ an amzer da ehana, ec'h anavezas n'oa ket gantañ daou wenneg da veva. Ne deo ket kement-se souezus tamm ebet er vngleuz. Nebeut-kenañ a c'hall gounit hizio muioc'h eget ne zispignont warc'hoaz evit bara. Aeskennañ eo komz eus espern, met ne deo ket ken aes gouzout penaos ha pe da boent staga d'hen ober.

Met diwar-benn elan Sion Ivan ha Margiad. Eun nozvez yen er goañv, war-dro dek vloaz 'zo, ez eas Sion d'ar ger eus ar vngleuz en eur gaozeal uhel hag outañ e-unan. Huws, ar merour, a oa o paouez lakaat harz warnañ, pe, e komzou all, e stlepel a gostez, en abardaez-se.

Eveljust, rannet e oa bet kalon Sion. Lod a lavare e len-

ve penn da benn an hent d'ar ger. Diaes avat eo gouzout, dre ma tivere an daelou ingal eus e zaoulagad abaoe meur a zeiz.

Yaouank-tre oan me d'ar mare-se ha dre n'em boa ket d'an ampoent a geřreg da labourat e lakais em penn heulia Sion d'ar ger. Truez am boa outaň, dre ma oa an dro genta d'in da deurel evez n'oa ket nemeur a gemm etre al labouer hag eun aneval e sell ar bed. Hag ez oa va zruez ouz Sion muioc'h evel truez e-keñver eur c'hi bet skoet gantaň eget netra all.

N'am gwelas ket an den koz tamm ebet, dre ma ne sellas ket war e giz. Gwirheñvel eo n'en doa tamm c'hoant sel-lout en-dro ouz al lec'h en doa sunet e wad hag hen leze da vervel dre ma n'en doa ket ken a wad da suna. Eur wech pe ziou ez azezas war ar menez hag ez en em ruzis ken tost d'ezaň ha ma c'hellis, en eur guzat war-dro c'houec'h metrad dioutaň.

« Petra' laro Margiad ? eme Sion, en eur dreinen e zourn war golo e bicher bihan, a oa leun a goagennou. Petra' laro-hi, setu ar gudenn ? »

Dilavar e voe eur pennad hag e lavaras adarre : « Dleet ez piye gouzout, Sion, n'oa ket d'it talvoudegez eur « swllt » evel ma lare Huws. Dleet ez piye gouzout, va faotr-me... Doue Bras, petra' rin me ? »

Sevel a reas en eur grena 'vel eun delienn. Tremen a reas e zourn goustad war e dal hag en eur stoui e benn war e vruched, e kerzas etrezek ar ger. Hen heulia a ris kammed ha kammed, dre m'am boa evel Sion, c'hoant da c'houzout petra' lavarfe Margiad. Bez e oa ganin iveau eur pez c'houec'h kwenneg e godell va forpant, ha daoust n'oa ket a spi da gaout daou wenneg all betek noz gwener ar pae ez oan prest da rei ar pezig arc'hant da Sion.

Dizale e tizas an den koz e lochenn hag eul lochenn zister ez oa. Met re vat ez oa da Sion ha Margiad da c'hallout menel enni kalz pelloch. Eur wech aet Sion en ti, ez is ken tost ha ma c'hellis d'an nor hag ez azezis da selaou petra' lavarfe Margiad.

Goude eun nebeut munutennou e kleven mouez Sion :

« Margiad, emezaň, pe oad oun-me bremaň ? »

— « Petra zo, petra ? » a c'houennas Margiad.

— « Va oad-me ? »

— « Mat, e vezi triouec'h ha tri-ugent da Gala-Mae a zeu, mar bebez beo ».

— « Erru oun koz, neketa ? »

— « Mat, n'emaout ket o soñjal ez ez war yaouankaat, a gred d'in ? »

— « Na n'emaoun, Margiad, met... »

— « Met petra ? »

— « Netra ebet a bouez, na petra ' ta. Petra zo ganez da voued, lar d'in ? »

— « Amañ ez eus eun nebeut patatez war-lerc'h ar Sul. Met marteze e plijfe gwelloc'h d'it eun tamm soubenn laez ? »

Hag e voe peoc'h adarre. Mont a ris d'ar prenest hag e sellis drezañ. Edo Sion en e azez war eur skabell ouz an tan ha Margiad o tiskenn laez dienn er billig.

Neuze e tigoras ar vaouez koz ar ganastell. Ennañ e welen diou volenn, eur pod-te duet gant ar gozni hag eur podsukr a c'hiz koz. Er c'horn pella ez oa eun dorz heiz hag eun dilerc'h kreun ha gant bec'h e c'helle e derri. Ez oa, evel pep tra all en ti, aet da goz. A-benn pemp munud ez oa bervet ha Sion azezet dirazañ. Seblantout a rae d'in n'oa ket bras e naon, abalamour e-lec'h debri, e c'hoarie gant e loa en eur ober sellou goullo. Neuze e lavaras souden :

« Emañ Huw David o paouez mont d'an ospital, Margiad ».

— « Paour kaez den », eme Vargiad, « a-walc'h a lec'h hon eus ni da drugarekaat Doue, Sion, pa soñjomp-ni e lod all ».

— « A soñj d'it, Margiad ? »

— « A soñj d'in ? me soñjfe me d'in e ran sur. Ma vije ret d'in-me mont d'an ospital, me vije maro a-benn daou zervez ».

Huanadi a reas Sion.

— « Petra c'hoari ganez-te ? » a c'houennas Margiad.

— « Netra bet, netra bet » eme Sion.

Hag e voent dilavar eun drede gwech.

« Perak ne zebrez-te ket ? » a c'houennas Margiad souden.

Faezet e voe Sion trumm hag e lavaras :

— « N'hellan ket, Margiad gaez ».

— « Petra ' zo' ta ? » a c'houennas Margiad.

— « Lakaet oun bet er-maez hizio ».

— « Petra ? »

— « Lakaet er-maez ».

— « Gant piou ? »

— « Gant Huws ».

— « Doue benniget, petra zeuimp-ni da veza ! »

— « Sed aze ar pez emaoun-me o klask gouzout abaoe meur a eurvez ».

— « Marteze eo farsal eo a rae ? »

— « Huws o farsal ! nann, riskl ebet ! »

— « Met petra ' raimp-ni, Sion ger ? N'eus ganin nemet nebeut a « swlltou » en ti. Doue oar n'eus fazi ebet war-

noun. Graet em eus eus va gwella a-hed va buhez ha sed amañ ar gopr a resevan. Goude kravat ha raska, n'eus netra all dirazoun nemet an ospital ha meur a ugent gwech em eus laret e vije gwell ganen mervel eget mont eno. Ha ne soñj ket d'it e kemerfe an Aotrou Huws arc'hantout en-dro ma lavarfes-te d'ezañ penaos emañ an traou ? Gouzout a ra heñ ec'h eus-te labouret er vengleuz a-hed da vuhez ha ne deo ket posubl na c'hellfes ket mervel eno. Kae betek ennañ fenoz ha goulenn digantañ en ano pep tra da gemer endro. Lar d'ezañ ne c'helli ket te beva hep labourat. Lar eun dra bennak a yelo betek e galon d'ezañ ».

— « N'eus tamm kalon ebet en e greiz », eme Sion, « hag eun dra all, laret en deus d'in ne dalven ket pemp real ».

— « Mat ha pa n'ez piye nemet triouec'h gwennek bemdez, e vije gwelloc'h eget netra. Ne varvimp ket gant an naon ha pa vefemp o kaout hep bara ».

— « Kenkoulz eo d'in-me chom er ger, Margiad gaez. Ne raio heñ netra nemet va c'hunujenni-me. N'anavezez ket Huws, tamm ebet ».

— « Mat, n'eus netra d'ober neuze nemet mont d'an ospital eta », eme Vargiad en eur azeza. « Ha gant m'eo ref mont, ar c'henta ar gwella ».

— « Met laret ec'h eus e vefes-te maro eno a-benn daou zervez ».

— « O farsal edoun, Sion gaez. A-benn d'in soñjal diwar-benn an dra, sur oun e vezin-me eurus-tre eno. Gwelout a raimp Huw David eno ».

— « Peur ez aimp-ni ? »

— « Henoz mar karez ».

— « Ne vefe ket gwell d'imp gortoz betek ar beure ? »

— « Nann, hon lez-ni da vont fenoz. Pa zeu d'in soñjal, echuet eo ar glaou. Pegeit hent a zo da ger ? »

— « C'houec'h kilometr bennak ».

— « Ez eus kement-se ? Ar c'henta ar gwella d'eomp-ni da loc'ha eta. Echu da voued. Me a vo prest diouztu.

II

Eun hanter eur bennak goude ez oa Sion ha Margiad war o hent d'an ospital. Gwisket o doa o daou o dilhad sul en-dro d'ezo. Sion gant e dog bouk hag e chupenn zu ha Margiad gant ar chal he devoe e prof gant he mamm pa zimezas. N'hellent ket kerzout buan-tre dre m'o doa o-daou kosaet kalz e-kerz an eur diweza.

« Ha sur out-te e vezi brao eno, Margiad ? » a c'houenne Sion, en eur dremen e zourn war e jod.

— « Sur-tre e vezin », a respondas Margiad, « ni vo evel

mondianed eno, Sion gaez, hag e vezimp... evel mondianed ! »

— « E vezimp, neketa ? eme Sion en eur vousc'hoarzin. Laret a reont ez eo an ozac'h eno unan chentil-spontus ».

— « Mat, e tlefe beza chentil. Ni eo a zo ouz e zerc'hel a-hed e vuhez ».

— « Hag hon eus ar gwir da vont eno ? »

— « Hag hon eus me ' gred sur ».

III

Daou zevez goude, e welis Sion o kantren dre ar menez hag eun neuz gouez d'ezañ.

« Peur oe'h-c'houi deut en-dro, Sion Ivāns ? a c'houlennis.

— « Kerkent hag e teuas Margiad, te 'wel », a respontas an den koz.

— « Pelec'h emañ Margiad ? » a c'houlennis:

— « Emañ-hi deut d'ar ger abaoe dec'h da veure. Ha bet out-te en ospital biskoaz ? »

— « Nann ».

— « Ha c'hoant ac'h eus-te da vont ? »

— « N'em eus ket ».

— « Sur out-te ? »

— « Hag ez oun ».

— « Mat, kae da glask eur fuzul da denna war Huws eta. Ha va c'hompreñ a rez-te ? »

— « Gran ».

— « Perak ne rez ket evel ma laran-me d'it, neuze ? Tenn warnañ evelhen. Ha ! Ha ! Emañ Margiad deut d'ar ger abaoe dec'h da veure. Tenn warnañ evelhen ».

Beure antronoz e voe kavet korf Sion Ivans e lenn ar vengleuz. Enklask a voe diwar-benn e gorf evel diwar-benn korf eun den all. Lavarout a reas unan eus an testou ez oa bet rannet kalon Sion pa 'z eas d'an ospital, ha souezet oa an dud a lezenn gant an dra-se. Ne zeuent ket a-benn da c'houzout petra oa gant tud' zo a eneb d'an ospital a zo ken dereat. Eveljust e voe tamallet da Sion en em veuzi « pa oa en eur stad a ziskiantegez ». Evit kement-se e teuas eno an dud a lezenn ha-ne c'houlenne ket ar barner muioc'h diganto. Ne deo ket da furehal re zoun e perag maro eun den paour.

Dik TREVAN

Troet diwar ar c'hembraeg gant F.E.

Ar Gelted hag ar sportou

E New-Brighton, d'ar 16 a viz Eost 1946, kevezadeg neuerez Bro-Saoz : evit ar 150 yard war-gein, ar Skosad HARROP a zo an eil da dizout ar pal (1'47") a-dreñv ar gall Jord Vallerey (1' 38" 6/10)

Evit an 220 yard, dont a ra ar maout gant ar Skosadez Nancy RIACH, 19 vloaz d'ezi (2' 36"). Dont a ra en he c'herz taol-dreist Breiz-Veur a oa e dalc'h an Izelvroadez Willy den Houden (2' 36" 2/10). Nancy RIACH a zo trec'h iveau war ar 100 hag ar 440 yard.

Ar Skosadez MOTHERWELL, d'ezi taol-dreist Breiz-Veur war ar 100 yard a c'hounez adarre war an hevelep hirded (1' 3")

Er bloaz a zeu, kevezadeg neuerez Bro-Saoz a vo broadel hepken : ar Skosiz ne c'hellint ket kemer perz enni, ar Gembreiz kennebeut.

Kevezadeg rugbi etre Bro-Gembre, Bro-Saoz ha Bro-C'hall : e Swinton, d'an 12 a viz Here 1946, ar Gembreiz a zo trec'h war ar Saozon (13 poent-10 poent).

Diaeas eo abaoe pell' zo dija d'ar Saozon kavout treodeged da ren o c'hevezadegou. Evit hini Oxford-Cambridge, d'an 10 a viz Kerzu 1946, soñjet o deus gouenn digant ar Gembreiz pe ar Skosiz kas d'ezo an den harreka er feur-se. A-benn ar fin, ez eo bet pedet ganto an Iwerzoniz da rei skoazzell d'ezo evit-se.

E Dulenn, e Miz Eost 1946, eun dibab a emdournataerien iwerzonat a zo trec'h war ar C'hallaoued. Siouaz, eun nebeut deiziou goude, an hevelep Gallaoued a c'hounez war eur skoadrenn all a Iwerzoniz e Ballyharmin.

Ne c'hellomp rei amañ d'hol lennerien nemet eun nebeut kelou kutuilhet amañ hag a-hont. D'ar re a zo dedennet gant ar sportou da gas d'eomp keleier, ha trugarez d'ezo en a-raok.

Charles de Gaulle (Charlez a Vro-C'hall), ganet d'an 31 a viz Genver 1837, a ziskenne eus eun tiegez a dud douget da skriva : e vamm a savas oberennou niverus, e dad a voe eul lenneg brudet. Kavout a reas e 1837 e-barz levraoueg Valenciennes eun dournskrid eus Istor ar Vretoned e gwerzen-nou latin. Embann a reas diwar-benn se eur pennad evit « Istor lennegel Bro-C'hall ».

Seizet pa oa krennard c'hoaz, Charlez a Vro-C'hall a zeskas ar brezoneg ken mat ma oa evitañ eil yez e gavell evel ma lavaras goude. Skriva a reas dindan an ano-pluenn a « Varz Bro-C'hall » pennadou ha barzonegou e-barz « La Revue de Bretagne et de Vendée ». Barzed Vreiz a sellas buan outañ evel unan anezo, ha kinnig a rejont d'ezañ meur a skrid.

C'hoant en doa Charlez a Vro-C'hall gwelout ar yezou keltiek dont adarre da veza yezou lennegel ha broadel. Setu perak e kemeras perz e Kendalc'h Sant-Brieg e 1867, chomet difrouez, siouaz. Hep digalonekaat, Charlez a Vro-C'hall a harpas an emzao lennegel e Breiz. « Feiz ha Breiz » a embannas pennadou talvoudus skrivet gantañ. Staga a reas ouz « Breuriez Breiz » : d'ezañ e tleer neuze labouriou diwar-benn doare-skriva ar c'heltieg.

E 1870, Charlez a Vro-C'hall ha daou eus e geneiled a gasas da Gambr ar Gannaded eur c'houlennadeg sinet gant uhelidi rannvroiou Bro-C'hall evit kaout muioc'h a frankiz war dachenn ar spered dre gelennadurez ar yezou bihan. Siouaz ar brezel hag a darzas neuze a rivinas o strivou.

Goude, ec'h heulias Charlez a Vro-C'hall an emzaviou er broiou keltiek, ha prizius e voe e guzuliou d'ar re a laboure war ar c'hudennou-se.

Anaouudek e c'hell beza an holl Gelted e-keñver an hini a zo bet o breur dre ar galon. Skouer Charlez a Vro-C'hall a zlefe digeri daoulagad ar re o deus douetañs diwar-benn Dazont Keltia, ar re a chom diseblant dirak stad truezus o bro, ar re na gred ober netra eviti, pa 'z eus peadra enni da zedenna spered eun estren ha da lakaat en e galon eur garantez doun.

Embann a reomp amañ da heul eul lizer skrivet e kembraeg gant Charlez a Vro-C'hall, sekretour « Breuriez Breiz » diwar-benn ar Gembreiz o tivroa e Patagonia da ziazeza eno eun drevadenn. Keuz en deus n'ez eus ket eul lec'h war an douar perc'hennet gant ar Gelted nemetken, a.

vevfe eno dishual hag a ziskouezfe d'ar bed petra ez int gouest d'ober.

Gwelout a reomp n'eo ket an darempredou etrekeltiek eun dra nevez. Dija er c'hantved diweza liammou speredel a oa bet skoulmet etre hor breudeur tramor ha ni, d'imp da genderc'hel gant an ero boulc'het.

Y Llydawiaid a'r Wladfa Gymreig ym Mhatagonia

Llythyr a anfonwyd cyn sylfaenu'r Wladfa.

Paris, Ebrill 21, 1864.

Darllenais mewn newyddiadur Ffrengig fwy na dwy flynedd yn ol, fod mintai o Gymry gwladgarol wedi penderfynu sefydlu Gwladfa ym Mhatagonia, i'r bwriad o gadw yno yn fwy rhydd a diogel eu nodwedau cenedlaethol a'u moesau, a defnyddio yno yn unig y Gymraeg. Yr oedd y fath newydd yn angerddol ddiddorol i mi, a pharodd hefyd gydymdeimlad dwfn ymhliith aelodau y « Breuriez Breiz » (Brodoriaeth Llydaw) — cymdeithas wladgarol a llenorol ar yr hon y mae 'r Visont Villemarqué yn llywydd. Pan glywais am y peth, gyntaf ymholaïs gyda'r Parchedig James Williams, gweinidog Cymreig yn Quimper, ond ni fum haws. Y ddyddiau hyn cefais air oddiwrth fy nghyffaill Llallawg, yn fy hysbysu fod mintia gyntaf o ymfududwyr i hwyllo cyn bo hir. Gan hynny yr wyf yn brysio danfon iddynt drwoch chwi ychydig eiriau o longyfarchiad yn enw Brawdoliaeth Llydaw, cyn yr ehedo y cychiad cyntaf hwn iw bro newydd : taw nid ydym wedi anyhofio yn Llydaw « mai eich tadau, tadau ein tadau » — « ma ho tadou, tadou hon tadou » ; « ac eich mamau, mamau ein mamau » — « hag ho mammou, mammou hor mammou » ; ac y mae ynom ddawr calon ymhob path perthynol i « had Bretoned tre-mor », ys dywedwn ni. Mae'r frawdoliaeth er's lawer o amser wedi meddwl mai dymunol fuasai i'n cyf-genedl gyffredin ni y Celtiaid, -y gofer ohonynt, ymgasglu ynghyd mewn rhyw wlad wag gyfaddas, yn hytrach na chwalu eu hunain dros yr Unol Daleitiau, Awstralia, &c., a chadw yno ein neilduolion goreu ni. Credwn y gallant ym Mhatagonia ddilyn eu tueddion cenedlaethol, datblygu eu cyneddfau, a choledd eu hiaith annwyl heb

orthrech na pherygl o ymgolli. Gwell genym pe gallasech fod yn annibynol oddiwrth unrhyw wladriliaeth ; eithr gallwn ddygymod hyd nod ped elai y sefydlwyr yn ddibynol iawn ar Archentina, yn hytrach na chwalu a di-genedlaethu gofer y wehelteth Geltaidd. Mae'n debyg fod yn y byd lawer man ffrwythlanach na Phatagonia ond nid oes un ma arall y gwn i amdano lle gall yr ymfudwyr Cymreig ymsefydlu yn Wladfa gyda'u gilydd a digon o dir gwag heb ei feddianu gan bobl wareiddiedig. Y mae rhaid chwylu ein cenedl ni, oblegid gyfynged ein lle ; ond da fyddai cael ryw fan o'r ddaear i grynhau y Celtiaid, ac yno ddangos i'r cenhedloedd eraill beth fedr ein Cenedl wneud. Hyd yn hyn nid yw y Llydawiaid wedi dangos nemawr duedd ymfudo, a hoffem eu cadw felly. Ond os daw y dydd a'r duedd iddynt newid eu gwlad, da fyddai genym eu gweled yn cyfuno eu hadnoddau a'u hegigion gyda'u brodyr o'r un gwaed a thafod ym Mhatagonia, Felly, hoffem wybod pe delai y cyfryw achlysur, a dderbynai y Wladfa yno aelodau neu fintai o Lydawiaid i'w-mynwes yn groesawgar, y rhai mewn byr amer fyddant hyddysg yn y Gymraeg, ac a fyddant yn gyfnethriad cenedlaethol i'w gilydd, hyd nod pe deuai offeriad Catholig neu ddau gyda, hwy, hwyrach na thram-gwyddid. Da fyddai gan y frawdolit gael pob hysbysrwydd o dro i dro am rawd a helynt y fintai aif allan ar y fath amcan anrhyydeddus, a chael pob hanes a gobeithion y sefydliad ydych ar fedr blaen yn Ne Amerig.

Charles DE GAULLE
Ysg. Breuriez Breiz

O ddiwrth : A.S.B. DAVIES
“ BRODAWEL ”
Ffordd Fan-yr Allt. Bae Colwyn
CYMRU.

Y Mudiad Llydewig hyd 1914

Carem gael cyhoeddi 'n Gymraeg ar gyfer ein cyfeillion y Cymry, lyfr yn adrodd hanes y Mudiad Llydewig, y mae hi 'n orchwyl anodd yn awr yswaeth, ond hyderwn y cawn foddy rhyw bryd neu 'i gilydd i lwyddo â'n hamcan, os na fyddai ond i gael talu gwrogaeth i'r Cymry am y cyfleoedd effeithiol a roddant i ni yn y cyfnod caled hwn yn hanes Llydaw, ie cyfnod caled iawn yn wir ond buddiol hefyd gyda golwg ar y dyfodol.

I aros, bydded yn dda ganddynt gael yma ryw gipolwg megis o'r frwydr barhaol dros hawliau Llydaw hyd at 1914.

Y mae 'r Mudiad Llydewig yn tarddu o hanes Ffrainc a Llydaw 'n y gorffennol ac nid yn unig o weithrediadau 'r fintai fach o fechgyn ieuainc gwrol, meddylgar a galluog eu hysgrifau, a roddasai fywyd newydd iddo ychydig o flynnyyddoedd cyn y rhyfel mawr.

Heb gydsyniad Senedd Llydaw torrodd y Chwyldroad Ffrengig yn 1789, y gytundeb a roddasai i'n Gwlad ymreolaeth tu mewn i gyfundrefn Ffrainc, ac a arwyddwyd rhwng Llydaw a Ffrainc yn 1532.

Ers y fradwriaeth honno, er cymaint dylanwad a gallu'r Ffancod, er cymaint yr arian a dreuliwyd ganddynt i ddi-fetha'r Llydaweg a'r diwylliant Llydewig bu Llydawyr o hyd ymdrechu rhywfodd neu'i gilydd i adfer eu hawliau ac eu rhyddid.

Yn 1789 sefydlwyd gan La Rouerie blaidd a fu'n llwyddianus iawn, sef y « Gymdeithas Lydewig » neu « Breuriez Breiz » yn Llydaweg, i amddiffyn y Ffydd ac adennill i Lydaw yr hawliau a gifriwyd oddi arni. Dyma a ddywed-dai'r Cenedlaetholwr hwnnw i'w gyfeillion, — « A chwi, Lydawyr, hoff gyfeillion, yr wyf yn awyddus i'ch cynnorthwyo i adennil yr hen hawliau a'r hen ryddid a oedd yn brif amddiffynfa a Chadernid eich bywyd gwleidyddol a chrefyddol yn ogystal â'r gwarant sicraf o'ch heddwch ac'h ffyniant ».

Bu'n gyfarwyddwr hyd at ei farwolaeth yn y flwyddyn 1792, i'r minteion « Chouanted » Llydewig a oedd yn rhyfela'n erbyn milwyr Gweriniaeth Ffrainc. Yn ddiweddarach cymerodd Sior Kadoudal gwrthwynebwr ffyrnicaf Napoleon, y llyw a chafodd ei benodi 'n bengadfridog i'r Chouanted yn Llydaw.

Ar ôl i'r Chouanted gael eu gorchfygu, arhosodd y Gymdeithas Lydewig yn dawel am ysbaid, ond dadebrodd o'r newydd yn 1843 ac o dan ei baner casglwyd llaweroedd o bobl gyda'r un amcan yn eu calonnau : llacâu'r rhwymau a oedd yn clymu Llydaw wrth Frainc.

Cynhaliwyd cynhadleddau mawrion, a daeth y Gymdeithas i fod mor fywiog a mor nerthol, a chododd ei llais mor uchel fel y bu Napoleon III mewn penbleth a gyfynnodd yn gyntaf i'r Pab ddylanwadu ar yr esgobion Llydewig i wneud eu gorau glas i ddymchwelyd y Gymdeithas. Ceisiwyd gwneud trwy eiriolaeth Esgob Llydewig gwleidyddol ; yr Esgob Bécel. Ond ni thyciodd hwnnw ac felly torrodd yr ymherodr y Gymdeithas i lawr yn ddisymwth. Fe go-dodd ei phen eto er hynny, dan lywodraeth y Drydedd Gweriniaeth yn 1895, yn Sant-Brieg ond gydag amcanion wedi eu hail-drefnu ac wedi'u cyfyngu ; rhoddydwyd gwleid-dyddiaeth o'r neilldu er mwyn ymgylwyno 'n fwyfwy i'r broblem ddiwylliannol. Felly er iddi gael ei chyfarwyddo gan ddynion dysgedig iawn, collodd yn fuan ei dylanwad ar y bobl ac ar yr ieuenciad ac aeth o dipyn i beth yn gymdeithas ddirym ac yn ei lle sefydlwyd ym Montrwlez yn 1898, « Undeb Ranbarthol Llydaw » neu « Kevredigez Rannvroel Breiz » dan nawdd yr awdur enwog Anatole Le Bras a fu ei phennaeth cyntaf, oddiarni tyfodd cangen newydd arall sef « Coleg y Beirdd » neu « Skol-Veur ar Varzed ». Tua'r flwyddyn 1900 adferodd y Gymdeithas newydd hon gyfathrach â'r Cymry a'r Gwyddyl. Anfonodd gynrychiolwyr i Eisteddfod Caerdydd yn 1899, i Eisteddfod Merthyr Tydfil yn 1901 ac yr un flwyddyn i'r Gynhadledd Holl-Geltaidd yn Nulyn. O hynny ymlaen ni fethodd cynrychiolwyr o Lydaw fyned bob blwyddyn i'r Gwyliau Celtaidd dros y mor a deuai cynrychiolwyr o Gymru ac Iwerddon i'r Gwyliau Llydewig a gynhaliwyd gan y « Kevredigez Vroadel Breiz », neu gan « Skol-Veur ar Varzed ».

Ond nid oedd gweithgarwch y Cymdeithasau hyn a rhai cymdeithasau llai eraill, wrth fodd Lywodraeth y Werniaeth Ffrengig er eu bod yn gwrtais iawn tuag at Ffrainc.

Yn y flwyddyn 1903 (yn gynnar iawn onidê ?) gofynnodd papurau dyddiol Paris am i arweinwyr y Mudiad Llydewig gael eu barnu gan Lys y Senedd fel Bradwyr.

Dan argymhelliaid « Cymdeithas Ranbarthol Llydaw » anfonwyd deiseb yn 1909 at y Lywodraeth gan yr Aelodau Seneddol Llydewig yn gefyn i'r Llydaweg gael ei ddysgu yn yr ysgolion. Ond gwrtthodwyd eu cais Doumergue y Gweinidog Addysg ar y pryd a atebodd yn blaen « Ni cha byth fy nghydysniad i am na wnai addysg yn Llydaweg

ond hyrwyddo a chryfhau cynneddfau ywahanu 'r Llydawiaid.

Dwy flynedd ar ôl hynny yn 1911 sefydlwyd yn Llydaw 'r Gymdeithas Genedlaethol gyntaf a ofynnai yn blaen ac yn bendant am lwyrrwhaniad rhwng Llydaw a Ffrainc, ei chylchgrawn swyddogol oedd « Breiz Dishual » « Llydaw Rydd ».

I ategu'r Cymdeithasau ymosodol hyn cododd lleisiau llawer o awduron gwladgarol a roddai galonnau'r Llydawiaid ar dân gyda'u caneuon gwladgar a'u hefrydiau am Lydaw, ei hanes, ei hiaith, ei defodau ei thraddodiadau ac yn y blaen. Ymhlieth y rhai cyntaf ac enwocaf o'r rhai hyn oedd Ar Gonideg 1775-1838 a sefydlodd yn sier Rama-deg ac Orgraff y Llydaweg, ac a gyfansoddodd hefyd eiriadur mawr. Yna Hersart de la Villemarqué 1815-1895 (Kervarker yn Llydaweg) a'i gasgliad o alawon a chaneuon sef y « Barzaz Breiz » y llyfr hwnnw a ellir ei alw'n Feibl Llydaweg y gwladgarwyr, Brizeug (1806-1858), bardd enwog, Luzel (1821-1895) ac yn enwedig ein hanesydd mawr Arthur de la Borderie (1832-1901).

Ar ol y rhestr honno peidier âg anghofio VALLEE, yn fyw o hyd a wnaeth y Geiriadur Ffrangeg-Llydaweg, yr unig eiriadur sydd ar gael yn awr, Ernault a Loth y Celte-gyddion byd enwog, Taldir y bardd a ysgrifennodd odlau brwd frydig « Bro goz ma zadou » (Hen wlad fy Nhadau) yn eu plith a ddaeth yn Emyn Cenedlaethol y Llydawiaid.

Gadewch i ni enwi hefyd y Papurau a'r Cylchgronau a fu yn asgwrn cefn i'r Mudiad y rhai poblogaidd : y « Resistance » ym Montrwlez, « Ar Bobl » yng Ngharraz, « Kroaz ar Vretoned » yn Sant-Brieg, « Dihunamb » ac y « Pays Breton » yn Oriant. « Feiz ha Breiz » a llawer rhai eraill. Ceid hefyd ar gyfer y gwyddonwyr, gylchgronau Hanes, Diwylliant Celtaidd Hynafiaeth, Llên gwerin ac iaith, er enghraifft : « Les Annales de Bretagne » — « Le Bulletin de la Société Archéologique du Finistère » — « La Revue de Bretagne et de Vendée ».

Dyna fraslun o'r Mudiad Llydewig hyd at y Rhfel 1914-18. Diweddir yr erthygl hon trwy ddefnyddio geiriau Arthur de la Borderie a ddywedodd wrth ddechreu ei ddarlithiau ar Hanes Llydaw yn 1890 ym Mhrifysgol Roazon (Rennes).

Ymae Llydaw yn fwy na rhanbarth yn unig, y mae'r bobl yn genedl ac yn gymdeithas ar wahân yn hollol wahanol ei tharddiad ac yn hollol wreiddiol yn ei helfennau cyfansoddiadol. Pwy erioed a feddyliai am roddi'r enw o fod yn genedl ar ein cymydogin yn Anjou, Poitou neu Normandie. Pe byddai rhywun yn son am y « Genedl Man-

ceau » neu am y « Genedl Berrichon » cai efallai lwyddiant mawr ond llwyddiant am ei ddoniolwch fyddai. Yn wir ni fu'r trigolion hynny na'r rhanbarthau hynny erioed ond yn rhannau ac aelodau o'r un cyfangorff sef Gâl neu Ffrainc ; ni pherthyn i'r un ohonynt hedyn o wreiddioldeb cenedlaethol ; ni ddatblygodd yr un ohonynt yr hedyn hwnnw mewn gyrfaf annibynnol, neu fywyd ar wahân gydag ymreolaeth am gyfnod digon hir i'w gwneud yn genedl.

I'r gwrthwyneb ceir yn y Llydawiaid elfennau o wreiddioldeb cenedl. Y mae gan Lydaw, ein Llydaw ni ei hiaith ei hun, iaith sanctaidd ein cyndadau. Ymae gan Lydaw ei chymeriad priod eglur a chadarn am hynny y mae'n genedl ac nid rhanbarth yn unig. Cafodd Llydaw fodolaeth gwreiddiol annibynnol, Llydaw hanes a Llydaw barddoniaeth heddiw ac yn y gorffenol.

Ond nid oedd hanes Llydaw eto wedi gorffen. Yr ydys yn awr yn ei hysgrifennu â gwaed, blynnyddoedd o garchar, o lafur caled o alltudiaeth a gorthymder o bob math ».

Nodidd — Ceir yn y Rhifyn nesaf hanes y Mudiad o 1914 hyd at 1939.

Y Mudiad Llydewig

yn ystod yr hâf 1946

Yn ystod yr hâf a aeth heibio dangosodd y Mudiad Llydewig fywiogrwydd nid bychan. Ymgynullodd hyrwyddwyr y gwahanol gymdeithasau er mwyn trefnu i gydweithio 'n agosach â i gilydd, a pherfeithio 'u gwybodaeth a'u hymdrehion mewn pethau Llydewig.

Gwnaeth y Cymdeithasau llên gwerin eu gorau i roddi rhwysg newydd i'r Gwyliau Crefyddol yn Llydaw.

1. Ymae 'r Ysgawtiaid « Bleimor » yn ceirio sefydlu Ysgawtio 'n Llydaw i'r Llydawiad. Trefnwyd gwersyll ym Mhlomelin ger Kemper, ac yn ddiâu bu'n llwyddian mawr. Gwnaethpwyd pob ymdrech gan y rhai oedd yn gyfrifol am y gwersyll i greu ymwybybyddiaeth o genedlaetholdeb Llydewig yng nghalonnau'r ysgawtiaid ieuainc. Canwyd pob galwad ar y pibau. Trefnwyd sgyrsiau am Lydaw, ymrysonfeydd paffio cenedlaethol a dawnsio cenedlaethol Llydewig. Canwyd yn Llydaweg gan y bechgyn a'r merched, alawon Llydaw ac yn ystod y prydiau bwyd ymdre chodd pawb siarad Llydaweg yn unig.

2. Cynhaliwyd gwersyll hâf Cynghrair y Cylchoedd Celtaidd a'r B.A.S. (Cymdeithas y Cerddorion Llydewig), yn Argol o Awst 17 hyd Medi 2.

Hysbyswyd ni gan y cyfeillion a gymerodd ran ynddo ei fod yn llwyddiant tu hwnt i'w gobeithion ynglyn â nifer y gwersyllwyr ac ynglyn â'r ysbryd oedd yn eu harwain.

Rhoddwyd cyfle (ac y mae hyn yn bwysig yn ein golwg ni), i aelodau o'r holl gylchoedd Celtaidd sydd ar hyd a lled Llydaw a Ffrainc, i yngydubyddu a chael traethu a thrafod eu syniadau gyda 'i gilydd ac i ddod felly i fabwysiadu ymhob amgylehiad yr un agwedd er lles mawr y Mudiad Llydewig.

3. Trefnwyd Ysgol Hâf gan Undeb yr Ysgolfeistri ac Athrawon Swyddogol Llydewig ar gyfer Aelodau a Myfyrwyr yr Adran Addysg, sydd yn ymddiddori ac yn efryd Iaith a Llenyddiaeth Llydaw, a'r Llên Gwerin a'r Celfau Cain. Fe'i chynhaliwyd yn Gwaien (Audierne) o Awst 19 hyd Medi 8. Rhoddwyd gwersi ar yr Iaith, y Llenyddiaeth a'r Llên Gwerin, a darlithiwyd ar destunau eraill o berthynas Lydewig.

Gwerthfawrogwyd ymdrechion y cerddorion a'r damswyr gan y cyhoedd ymhob man yn ystod y flwyddyn, yn enwedig yn y Pardynau Santes Anna Wened, Santes Anna ar Palud (ger Douarnenez), a Santes Anna an Naoned, lleoedd y bydd miloedd o bererinion yn cyrchu iddynt bob blwyddyn. Yn Santes Anna ar Palud canwyd ugain o bibau ac o fwmbardau yn ystod yr orymdaith grefyddol.

Ar ôl y Gwasanaeth Gosber dawnsiodd yr adrannau dawnswyr (oddeutu 100 ohonynt) ein dawnsiau cenedlaethol ar y traeth o flaen cylch o bobl frwd frydig.

Yn Naoned (Nantes) ymgasglodd 15.000 o bobl ar ddydd y Pardwn. Canwyd caneuon sanctaidd yn Llydaweg ac yn y prynhawn cafwyd pregeth yn iaith Llydaw. Canwyd y pibau yn yr orymdaith lle y gwelid llawer iawn o Lydawesau yn eu gwisgoedd cenedlaethol.

Ac yn awr diweddir yr erthygl hon gyda gair am y Croeso a roddwyd i'r ddirprwyaeth o'r Alban yn Brest. Cyrhaeddodd yr Arglwydd Inverclyde ac Arglwydd Faer Glasgow Brest Awst 23. Yn y seremoni yn Brest Awst 24, gyda banerau Llydaw a'r Alban, canodd cerddorion Llydewig « Bro goz ma zadou » a pherfformwyd dawnsiau gan lawer gyda chanu'r pibau.

Profwyd oddiwrth y dyrfa afrifed a ddaeth ynghyd mai nid bychan yw'r diddordeb sydd yng nghalonau 'r Llydawiaid, yn eu brodyr Celtaidd o dros y mor.

Diddorol iawn yw sylwi, ar y cyfan, ar fywiogrwydd y Mudiad Llydewig ar hyn o bryd er gwaethaf pob anfri a daflwyd arno gan Lywodraeth Ffrainc, a geiriodd debygu diwydrwydd yr Achosion Llydewig wrth weith-garwch rhai eithafwyr Llydewig pleidiol i'r Almaenwyr.

Gluaiseacht Bhriotaineach : Samhradh 1946

Bhi saothar tabhachtach go leor ar siul ag na Briotainigh an samhradh seo. Chruinnigh na cumainn difriula le cheile i goampai, le tuilleadh aithne a chur ar a cheile, agus le barr feabhas a chur ar a n-eolas ar rudai Briotaineacha. Rinne na Cumainn Bhealoideasa a ndicheall maidir leis na feilte creidimh a chomoradh mar ba dual sinnsear dhoibh.

Ta gasoga (no fianna) « Bleimor », ag iarraidh gluaiseacht gasoga Bhriotaineach a bhunu. Bunaiodh campa dhoibh i bPlomelin le taoibh Chemper, agus d'eirigh go ri-mhaith leis an iarracht sin. Rinne an lucht ceannais a ndicheall le ciall don naisiuntacht Bhriotaineach a mhuscailt san ogra. Is ar an bpiob Bhriotaineach, (no « biniou ») a seinnti an barr bua sa champa.

Comoradh ceilithe Briotaineacha agus teagascadh damhsaiocha na tire, cleachtadh cleasa luith duchasacha na tire, agus tugadh leachtai fa dtaoabh den Bhriotain. Bhi na buachaillt agus na cailint oga ag gabhail amhrain de chuid na Briotaine, an chuid is mo acu i mBriotainis. Tugadh aire gur Briotainis a labhairft agus an t-aos og ag deanamh a geoda.

On 17u Lunasa go dti an 2u Mean Fomhair bhi campa samhraidh ag Comhcheangal na gCumann Ceilteach agus an B.A.S. in ait a dtugtar Argol air. (Dream de lucht eoil, — sort Claisceadail — an B.A.S.), agus bhi go leor de shealdairt agus de lucht bealoideasa na Briotaine i lathair.

Chuir Cumann na Muinteodri agus na n-Ollun Tuata Briotaineach scoil shamhraidh ar bun fa choinne comhaltaí den Chumann, agus fa choinne mic leinn a bhfuil speis acu sa Bhriotainis agus i litriocht na Briotainise, no sa bhealoideas- no san ealaoin Bhriotaineach. Mhair an scoil sin on 19 Lunasa go dti an 8u Mean Fomhair. Seo ouid de na habhair a teagascadh : Briotainis, litriochtna teangan, bealoideas. Agus lena chois sin tugadh cainteanna agus leachtai faoi gach uile short abhair a bhainfeadh leis an mBriotain.

Bionn *parduin* sa Bhriotain — feilte creidimh de chuid na ndaoine iad ar nos na *bpatrun* a bhiodh in Eirinn go dti le gririd. Bhi lucht na geumann bealoideasa i lathair ag na parduin seo i gCathair Anna in Alre, i gCathair Anna Ar Palud, agus La Fheil Anna Namhnait (An Naoned),

aiteacha ina mbionr na milte oilithreach gach suile bhliain,
(St Naomh Anna patrun na Briotaine).

Go mor speisialta i gCathair Anna Ar Palud bhi fiche biniou (piob) agus fiche bombard ag seinn le linn an mhor-shiuil. Tar eis easpartan còmoradh ceilidh ar an traigh agus bhi nios mo na cead foireann rinceovit ag damhsa ar geuid damhsatocha naisiunta. Thaitn sin go brea leis an lucht feachana.

Cuig mhile dhtag daoine a bhi i lathair. Feile Anna i Namhnaiti mbliana. Gabhadb amhrain diaga Briotaineacha. Shiuil na binioudoiri sa mhor-shiuil eaglaise agus is iomai cailin og Briotaineach a bhi sa tsìul agus i gleasta in eideadh naisiunto na tire.

Nior choir, leoga, dearmad a dheanamh ar na hAlbanaigh a thug cuairt orainn, no ar an fhailte a cuireadh roimh an toscaireacht Albanach i mBrest, Stroich Lord Inverclyde agus Tiarna Meara Ghlachu, shroicheadar Brest an 23u Lunasa. Comoradh failtiu an 24u Lunasa, agus noctadh dathanna na hAlban agus na Briotaine. Sheinn na fonna-doiri Briotaineacha fuinn Albanacha agus amhran naisiunta na Briotaine, « Bro goz va zadou ». Bhi neart fairinn rinne ann, agus suas le tri scor biniou agus tri scor bombard. Ba leor an sluagh mor a bhi ag an bhfeile mhor Cheilteach se o leis an speis a chuireas na Briotainigh in ar geineadh thar lear a thaispeaint.

Focal scuir. Is speisiuil¹ an ni e oiread beatha agus fuinimh a bheith sa ghluaiseacht Bhriotaineach faoi lathair, tar eis an mhi-chlu go leir ba mhaith leis na ceannairt Francacha a chur uirthi, agus a ra go ndearnadar a ndicheall clu an Ghearmánachais a chur ar gach uile ni a bhain le saothar Briotaineach.

Klaskit izili nevez evit **AL LIAMM**

Brudit hor c'helaouenn

Priz ar c'houmanant-bloaz : 200 lur

Kasit al liziri hag an arc'hant da

P. LE BIHAN

6, rue du Maréchal-Joffre, Versailles S.-et-O.)

C. C. 5349-06 Paris

Bulletin trimestriel de l'Association AL LIAMM
Kannadig trimiziek AL LIAMM - Quaterly